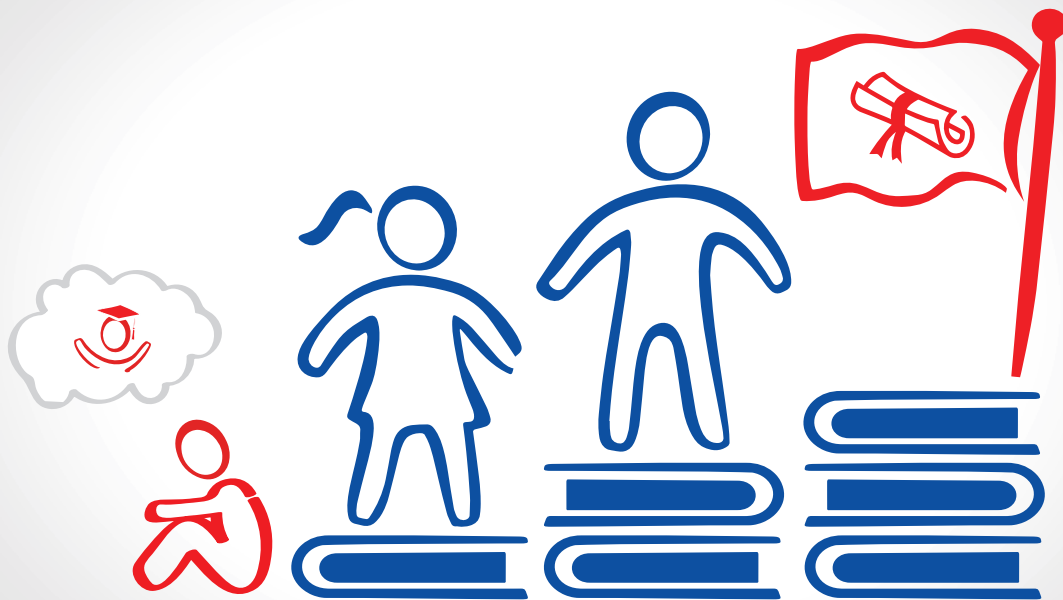

Svako dijete
treba obrazovanje

Bright 4All
#bezIZUETKA

LOKALNO AKCIJSKO ISTRAŽIVANJE O RAZMJERAMA I UZROCIMA NAPUŠTANJA OBRAZOVANJA

Save the Children

Omladinski
centar
"Vermont"

ŽENE SA UME

© Save the Children 2018

Izdavač:

Save the Children za sjeverozapadni Balkan

Autorica:

Dr Ivana Zečević

Vođa tima:

Aida Ivković

Grafički dizajn:

Ferida Abdagić

Štampa:

Amos Graf Sarajevo

Tiraž:

400

Ova publikacija je proizvedena uz finansijsku podršku Evropske unije. Za njen sadržaj isključivo je odgovoran Save the Children i ona ne odražava nužno stavove Evropske unije.

Projekat "Bright4All – Osnovno pravo na obrazovanje za svu djecu u Bosni i Hercegovini" se sprovodi u suradnji sa Udruženjem "Žene sa Une" iz Bihaća i Omladinskim centrom "Vermont" iz Brčkog.

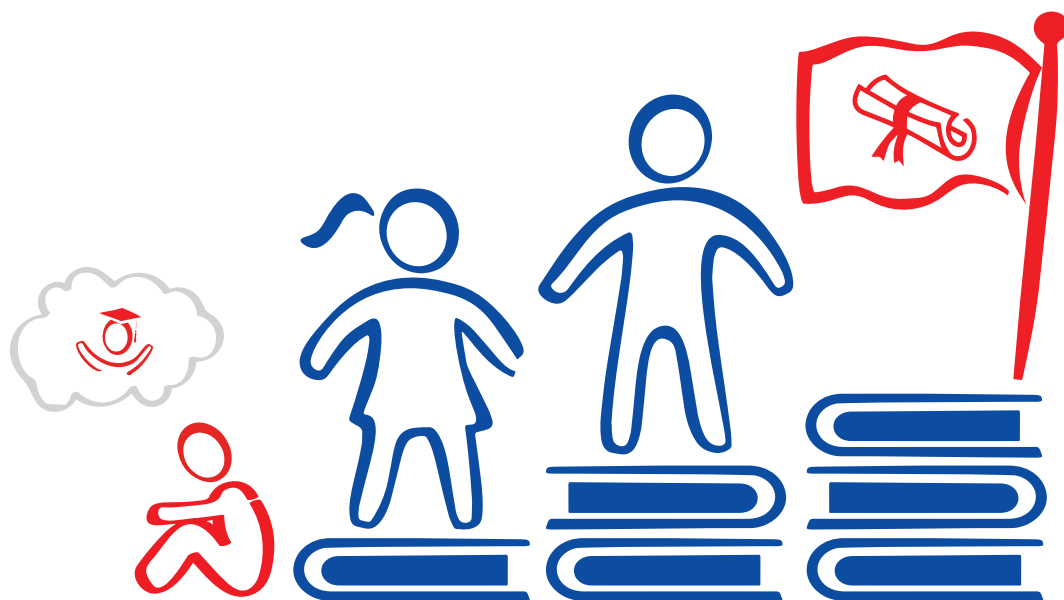
Sva prava su pridržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

Zajedno možemo učiniti više.
Recite nam šta mislite o našem radu!
RECI-NAM@savethechildren.org

LOKALNO AKCIJSKO ISTRAŽIVANJE O RAZMJERAMA I UZROCIMA NAPUŠTANJA OBRAZOVANJA

dr. Ivana Zečević

Univerzitet u Banjaluci, Filozofski fakultet, Studijski program psihologija

SADRŽAJ

Sažetak	7
Uvodna razmatranja uzroka napuštanja obrazovnog sustava	8
Cilj istraživanja	11
Metodologija istraživanja	12
Instrumenti	13
Uzorak	14
Kvantitativni dio istraživanja	16
Zadovoljstvo školom ispitanika opće populacije	16
Zadovoljstvo školom u odnosu na spol i razinu obrazovanja ispitanika.....	16
Zadovoljstvo školom u odnosu na razinu obrazovanja i zaposlenje roditelja.....	18
Zadovoljstvo školom u različitim općinama.....	19
Doživljaj obiteljske kohezije i adaptabilnosti od strane djece i mladeži.....	20
Doživljaj obiteljske kohezije i adaptabilnosti i spol i razina obrazovanja ispitanika.....	20
Doživljaj obiteljske kohezije i adaptabilnosti u odnosu na razinu obrazovanja i zaposlenje roditelja	21
Agresivnost i samopercepcija.....	22
Veza između spola i razine obrazovanja ispitanika s agresivnošću i samopercepcijom.....	22
Veza između razine obrazovanja roditelja i zaposlenja s agresivnošću i samopercepcijom ispitanika	24
Agresivnost ispitanika u različitim općinama.....	26
Razlozi nepohađanja škole.....	28
Kvalitativni dio istraživanja	29
Problem napuštanja obrazovnog sustava	29
Statistički podaci o djeci koja napuštaju obrazovanje.....	30
Preventivni programi za napuštanje obrazovnog sustava.....	30
Uspješne priče djece koja su se vratila u škole.....	30
Okrugli stolovi	32
Zaključci	35
Preporuke	38
Literatura	42

SKRAĆENICE

BiH	– Bosna i Hercegovina
BD	– Brčko Distrikt
BODH	– Bijes, osvetoljubivost, dominacija i hostilnost
FACES	– Family Adaptation and Cohesion Scales
FBiH	– Federacija Bosne i Hercegovine
RS	– Republika Srpska

Save the Children vjeruje da svako dijete zaslužuje budućnost. U zemljama sjeverozapadnog Balkana radimo svaki dan kako bismo djeci osigurali zdrav početak života, priliku za učenje i zaštitu od nasilja. Kada nastanu krize i kad su djeca najranjivija, mi smo uvijek među prvima koji priteknu u pomoć, a među posljednjima koji odlaze. Mi potičemo odgovore na specifične potrebe djece i omogućavamo da se njihov glas čuje. Postižemo dugotrajne rezultate za milijune djece, uključujući onu djecu do koje je najteže doći. Dajemo sve od sebe za djecu - svaki dan i u vrijeme kriza – mijenjajući njihove živote i budućnost koja je pred nama.

Misija Udruženja „Žene sa Une“ je da kroz otvoreno društvo bez obzira na spol, profesiju, nacionalnu, vjersku i teritorijalnu pripadnost doprinese ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom osnaživanju u društvu. Neki od ciljeva Udruženja su edukacija građana o demokraciji, pomoć i skrb za ugrožene kategorije stanovništva, borba protiv nasilja u obitelji, organiziranje i razvoj volonterskog rada i volonterskih programa, korektiv izvršne i zakonodavne vlasti.

Ciljevi Omladinskog centra „Vermont“ su: zaštita i promocija prava djece i mladeži; poboljšanje socijalnog i ekonomskog položaja mladeži kroz edukaciju i njihovo zapošljavanje; umrežavanje NVO i jačanje njihovih kapaciteta; prevencija u oblasti zdravstva i ekologije; borba protiv korupcije; organizacija sportskih i kulturnih manifestacija; konstruktivno osmišljavanje slobodnog vremena mladeži. Tijekom dvadeset godina uspješnog rada, Omladinski centar „Vermont“ je pokazao da se može nositi sa svim izazovima i problemima koje nosi moderno vrijeme u kojem živimo.

SAŽETAK

Projekt „Bright4All - Osnovno pravo na obrazovanje za svu djecu u Bosni i Hercegovini“ fokusiran je na utvrđivanje stope i uzroka ranog napuštanja školovanja u Bosni i Hercegovini, s ciljem sprečavanja ove pojave. Cilj ovog projekta je da se rasvijetli pitanje odustajanja od obrazovanja i pruže kvalitativni i kvantitativni podaci o obimu ovog problema u pet ciljanih regija (Unsko-sanska županija, Tuzlanska županija - FBiH, Prijedor i Bijeljina - RS i Distrikt Brčko BiH), da se upozori na nedostatak sustavnog pristupa ovom problemu te iniciraju sustavna rješenja za sprečavanje ranog napuštanja školovanja među djecom iz ranjivih skupina (s posebnim fokusom na romsku djecu, djecu s poteškoćama, djecu iz ruralnih područja, itd.), odnosno podsticanje na ostanak sve djece u obrazovnom procesu.

Ovaj projekt financira Europska Unija kroz Europski instrument za demokraciju i ljudska prava, a realizira se u partnerstvu - Save the Children, Omladinski centar 'Vermont' Brčko i Udruženje 'Žene sa Une' Bihać.

U istraživanju koje je realizirano u periodu između srpnja i rujna 2017. godine sudjelovala su djeca, mladež i odrasli, te stručnjaci iz oblasti obrazovanja i socijalne zaštite. Općine u kojima je provedeno istraživanje su: Bihać, Bijeljina, Brčko, Bužim, Cazin, Prijedor, Srebrenik i Velika Kladuša. U istraživanju su primjenjivane kvantitativne i kvalitativne tehnike ispitivanja. Kvantitativne tehnike su primjenjivane na uzorku djece i mladeži koji redovito ili neredovito pohađaju osnovne i srednje škole u navedenim općinama, dok je kvalitativna tehnika intervju primjenjivana na uzorku djece koja su napustila obrazovni sustav, kao i na uzorku stručnjaka iz nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda. Fokus skupine su korištene za ispitivanje stručnjaka iz odgojno-obrazovnih institucija i institucija socijalne zaštite.

Istraživanje koje je predstavljeno u ovom dokumentu nudi rezultate o tome na koji način djeca koja redovito pohađaju školu doživljavaju obrazovnu ustanovu i koliko su zadovoljni, kako školskim sustavom, tako i odnosom nastavnika prema njima, zatim, kako doživljavaju svoju obitelj i odnose u njoj, kako percipiraju sebe te koliko kod sebe prepoznaju neadekvatne oblike ponašanja, emociju bijesa i hostilnost. Pored toga, istraživanje je težilo identificiranju uzroka napuštanja obrazovanja u cilju utvrđivanja njegovih razmjera u ciljanim područjima, te prepoznavanju i identificiranju pozitivnih čimbenika koji su pomogli djevojčicama i dječacima koji se, usprkos svim nedaćama, uspješno školuju i to razvijanjem pozitivnih studija slučaja, ali i korištenjem takvih čimbenika kao indikatora prevencije napuštanja obrazovnog sustava.

Dobijeni rezultati pokazuju da su djeca koja redovito pohađaju školu zadovoljnija školom nego djeca koja je neredovito pohađaju, te da su, statistički, osnovci značajno zadovoljniji školom od srednjoškolaca. Agresivnost u ponašanju je prisutnija kod djece koja neredovito pohađaju osnovnu školu ili je uopšte ne pohađaju, kao i kod uzorka srednjoškolaca. Djeca koja su napustila obrazovni sustav, kao i ona koji neredovito pohađaju školu imaju lošiju sliku o sebi od ostalih ispitanika iz uzorka djece i mladeži. Razlozi koje navode djeca koja su napustila školu odnose se najviše na nezainteresiranost za obrazovanje, izostanak potpore od strane roditelja, nedostatak materijalnih sredstava, ali i preseljenje i neophodnost rada u cilju preživljavanja.

Kvalitativni dio istraživanja pokazao je da ispitanici smatraju da je napuštanje obrazovnog sustava problem koji je prisutan u njihovim zajednicama, te da se napuštanje registrira i u osnovnim i u srednjim školama, ali da djeca češće napuštaju srednju nego osnovnu školu. Djeca koja češće napuštaju obrazovni sustav dolaze iz socijalno ugroženih obitelji u kojima nitko ne radi, obitelji koje žive daleko od škole, te iz obitelji u kojima vlada nasilje i u kojima su djeca zanemarena. Intervjuirani stručnjaci su rekli da nadležna ministarstva imaju podatke o tome koliko djece tijekom svake školske godine napusti obrazovni sustav, ali da veliki problem u vođenju adekvatne statistike čini registriranje djece koja promijene mjesto boravka, budući da se školi iz koje su ispisana ne dostavlja podatak o tome nastavljaju li ona i gdje obrazovanje. Kada su u pitanju preventivni programi, većina ispitanika je rekla da ih nema, ali su pomenute dvije organizacije - Save the Children i OSCE - kao organizacije koje su do sada ulagale u projekte kojima se radilo na smanjenju stope napuštanja obrazovnog sustava.

Na kraju izvješća nalaze se i preporuke koje su koncipirane u tri skupine: preporuke za odgojno – obrazovne institucije, za lokalnu zajednicu i za entitetsku/županijsku, ali i državnu razinu.

UVODNA PROMATRANJA UZROKA NAPUŠTANJA OBRAZOVNOG SUSTAVA

Danas je obrazovanje važnije nego ikad prije. U poređenju s proteklim stoljećem, u suvremenom dobu najnovijih digitalnih tehnologija u kojem znanost napreduje nevjerojatnom brzinom, kod većine zanimanja neobrazovanost podrazumijeva nesvršenu srednju školu. Suvremeno tržište zahtijeva fleksibilnost, te brzo prilagođavanje novim tehnologijama i trendu cjeloživotnog obrazovanja. U odnosu na sve ove informacije, osobe koje napuste školovanje prije završene srednje škole postaju posebno ranjiva skupina. Postoje brojna istraživanja (Rumberger, 1987; Kronick, 1994; O'Neill Dillon i sar., 2003; Bridgeland i sar., 2006) koja ukazuju na to s kolikim se poteškoćama susreću mladi ljudi koji nemaju završenu, kako osnovnu, tako i srednju školu. Ova skupina mladih ljudi predstavlja riziko skupinu za brojna antisocijalna ponašanja i socijalnu isključenost, kao i za mnoštvo problema s mentalnim zdravljem. Također, oni se suočavaju s problemom teškoća pri zapošljavanju i nemogućnošću napredovanja u poslu koji obavljaju zbog nedostatka kvalifikacija.

Rano prekidanje školovanja predstavlja složen fenomen koji bi se mogao definirati kao odluka da se školovanje prekine na određenoj razini, odnosno da se ne završi ona obrazovna razina koju društvo u kojem pojedinac živi smatra zadovoljavajućim (Viadero, 2001; Finn, 1989). Rano prekidanje školovanja je opasna odluka jer ima ozbiljne posljedice, ne samo za osobnu razinu pojedinca, već se one očituju i na društvenoj razini.

Putem različitih međunarodnih istraživanja dobijeni su podaci o tome da djeca školu napuštaju iz različitih razloga. Ono o čemu postoji suglasnost većine autora jeste da se takva odluka ne donosi na brzinu, već da je ona produkt dugotrajnog procesa djelovanja različitih riziko čimbenika, kako na dijete, tako i na obitelj (Rumberger, 1987; Tidwell, 1988; Janosz i sar., 2000). Neki od tih čimbenika su: nedostatak financijskih sredstava, manjinski status u društvu, zasnivanje vlastite obitelji, sustav vrijednosti roditelja (neobrazovani roditelji češće ne cijene obrazovanje i ne vide mu svrhu), antisocijalna ponašanja, specifičnosti u individualnom razvoju jedinice (tjelesnom i psihičkom), itd.

Autor Barušić i suradnici (2010) su razmatrali istraživanja fenomena ranog napuštanja školovanja kroz vremensku perspektivu i zaključili da se u njima mogu prepoznati najmanje dvije etape istraživanja koje se značajno razlikuju u dominirajućim paradigmama objašnjenja. Ranija istraživanja su ovaj fenomen vezivala za školsko okruženje i njegove uzroke tražila u nezanimljivosti nastave i lošim metodama i tehnikama podučavanja. Kasnija istraživanja su se više orijentirala na moguće uzroke i posljedice ranijeg napuštanja škole koji se nalaze van škole. Ona su se bavila karakteristikama osobnosti učenika, njihove obiteljske ili socijalne sredine, te su pretpostavljala i moguće interakcije između tih čimbenika. Na ovaj način posmatrano, napuštanje škole više nije samo školski, već i društveni problem.

Na osnovu rezultata različitih empirijskih istraživanja (Vallerand i sar., 1997; Battin-Pearson i sar., 2000; Janosz i sar., 1997; Finn, 1993; Maehr i Midgley, 1996; Garnier i sar., 1997; Cairns i sar., 1989; Suh i sar., 2007; Rumberger, 1987; Astone i McLanahan, 1991; Hunt i sar. 2002) mogu se izdvojiti tri skupine čimbenika koji bi mogli predstavljati pokazatelje za prepoznavanje djece koja bi mogla napustiti sustav obrazovanja, kako u osnovnoj, tako i u srednjoj školi. Skupine pokazatelja su sljedeće:

1. U prvu skupinu spadaju čimbenici koji su u vezi s obrazovanjem: školski uspjeh, motivacija za učenje i zadovoljstvo školom.
2. U drugu skupinu spadaju čimbenici koji se odnose na antisocijalna ponašanja: delinkventna ponašanja, uživanje droga i alkohola, nasilna i agresivna ponašanja.
3. U treću skupinu spadaju čimbenici koji se odnose na socio-demografska obilježja učenika: spol, uzrast, razina obrazovanja roditelja, potpunost obitelji, socioekonomski status obitelji, broj članova obitelji, mjesto prebivališta, uvjeti u kojima obitelj djeteta živi, itd.

Kada je prva skupina indikatora u pitanju, postoji dosta različitih riziko čimbenika koji su povezani sa školskim okruženjem i isto tako utječu na odluku djeteta da napusti školu. Drayfoos (1997) govori o: niskom očekivanju uspjeha, zaostajanju u školi, slabim ocjenama i slaboj motivaciji. Mihić, Novak i Bašić (2010) govore o slaboj privrženosti školi i slabom školskom uspjehu, kao prediktorima potencijalnog napuštanja škole, dok autori Williams, Ayers i Arthur (1997) kako je navedeno u radu Bašića (2000) kao rizične čimbenike u školskom okruženju vide: školski neuspjeh, loš akademski uspjeh, probleme u disciplini i nedovoljnu privrženost školi. Autori Loeber i Farrington (2000) kako je navedeno u radu Vrselja, Sučić i Franc (2009) spominju i slabu predanost školi, niske obrazovne aspiracije, te slabu motivaciju učenika.

Pod pojmom školskog neuspjeha često se podrazumijevaju loše ocjene u školi (Bašić i Kranželić Tavra, 2005). Budući da u Bosni i Hercegovini imamo brojčani sustav ocjenjivanja koji učenike raspoređuje na skali od jedan do pet, neuspješnim učenicima smatraju se oni koji imaju jedinice, dok su svi drugi više ili manje uspješni. Kada je u pitanju raspodjela učenika koji se smatraju više ili manje uspješnima, statistika pokazuje da na razini osnovne škole dominiraju odlični i vrlo dobri učenici, dok su dobri i dovoljni učenici u manjini ¹. Analiza školskog uspjeha na kraju polugodišta školske 2015./2016. godine ukazuje na ovu tendenciju, jer je prosječan uspjeh na razini svih osnovnih škola u Republici Srpskoj 3,91, s preko 70% odličnih i vrlo dobrih učenika. Biti učenik s lošim školskim uspjehom u ovakvim okolnostima nije nimalo lako.

Međutim, da bi školski (ne)uspjeh učenika mogao kvalitetno da se procijeni, potrebno je napraviti razliku između akademskog i školskog neuspjeha. Akademski neuspjeh se direktno odnosi na loše ocjene u školi, dok školski neuspjeh predstavlja subjektivnu procjenu koju dijete pravi za vlastiti neuspjeh, kako na akademskom, tako i na osobnom planu (Bašić i Kranželić Tavra, 2005). Zato je akademski neuspjeh rezultat složenih, međusobno povezanih čimbenika, a jedan od najočevidnijih je slabo akademsko izvođenje.

Istraživanje koje su u Hrvatskoj sproveli Ferić, Milas i Rihtar (2010) na uzorku od 401 mlade osobe bez završene srednje škole pokazalo je da postoje tri skupine onih koji odustaju od školovanja: 15% njih koji odustaju zbog loše materijalne situacije, manjka sposobnosti i teškoća u svladavanju gradiva, 34% zbog manjka motivacije i interesa za školu, te 51% zbog manjka motivacije i velikog broja izostanaka.

Drugu skupinu čimbenika koji utječu na napuštanje škole čine čimbenici koji su povezani s antisocijalnim ponašanjem. Djeca i mladež koji imaju devijantna ponašanja, koji su skloni konzumiranju narkotika i alkohola, kao i nasilnom i agresivnom ponašanju, nemaju motivaciju za učenje te ne pronalaze smisao u učenju i obrazovanju (Zoković i Vrcelj, 2010). Kod njih je prisutna i prva skupina čimbenika, prediktora napuštanja obrazovnog sustava. Pored toga, usljed kontinuiranog devijantnog ponašanja, ova djeca i mladež bivaju i kažnjavani u školama, te etiketirani kao problematični, što ih dodatno čini isključenim iz skupine djece i mladeži koji se smatraju adekvatnim. Također, ovo može utjecati na njihovu odluku da napuste obrazovni sustav.

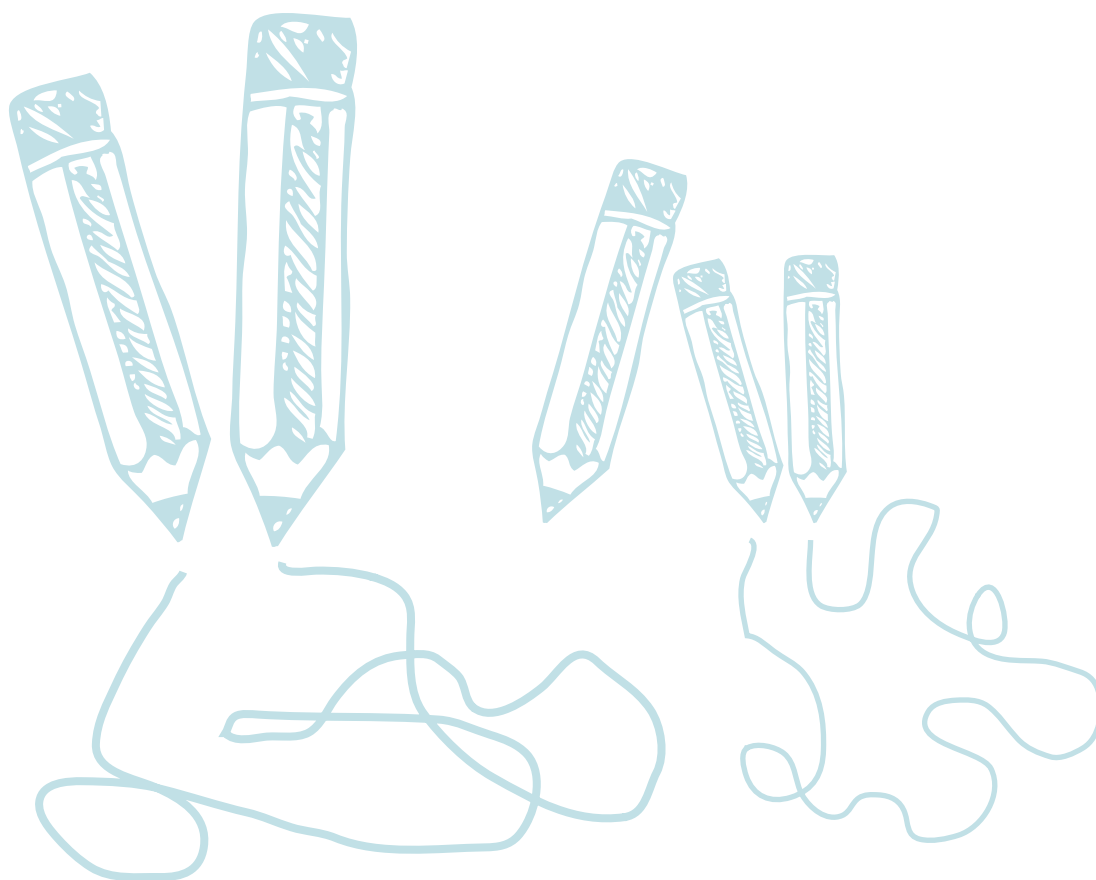
Treću skupinu čimbenika čine sociodemografske značajke djece i mladeži. Ovo je vrlo raznolika skupina čimbenika, ali neki od njih se dominantnije sreću u studijama koje se bave ispitivanjem razloga za napuštanje obrazovnog sustava. To su: socioekonomski status obitelji, broj članova obitelji, mjesto boravišta/prebivališta i uvjeti u kojima obitelj djeteta živi² (Ferić, Milas i Rihtar, 2010). Obitelji koje su slabog socioekonomskog statusa, u kojima su oba roditelja neuposlena, su obitelji koje ne mogu priuštiti djetetu kontinuirano obrazovanje. Ovo su obično obitelji koje žive u mjestima udaljenim od škole, što djeci otežava pristup školama, pa su osuđeni na to da ih napuštaju jer prevoz do škole ponekad ne postoji, a ponekad je preskup za financijske mogućnosti obitelji. Nerijetko ova djeca moraju pješačiti i do nekoliko kilometara po nepristupačnim i nesigurnim terenima. Razina obrazovanja roditelja može biti čimbenik koji utječe na dijete da napusti obrazovni sustav - ukoliko roditelji nisu obrazovani pa usljed toga nemaju adekvatnu percepciju značaja obrazovanja za razvoj svojega djeteta. Nedovoljna informiranost roditelja o potrebi obrazovanja djece je, isto tako, jedan od čimbenika koji utječu na to da se djeca ne upisuju u školu ili je napuštaju vrlo rano. Ovo je posebno karakteristično za roditelje s niskom razinom obrazovanja, kao i za roditelje koji imaju problema u intelektualnom razvoju.

¹ <https://www.rpzrs.org/261/rpzrs/Analiza/postignuca/ucenika/na/polugodistu/i/na/kraju/skolske/godine>

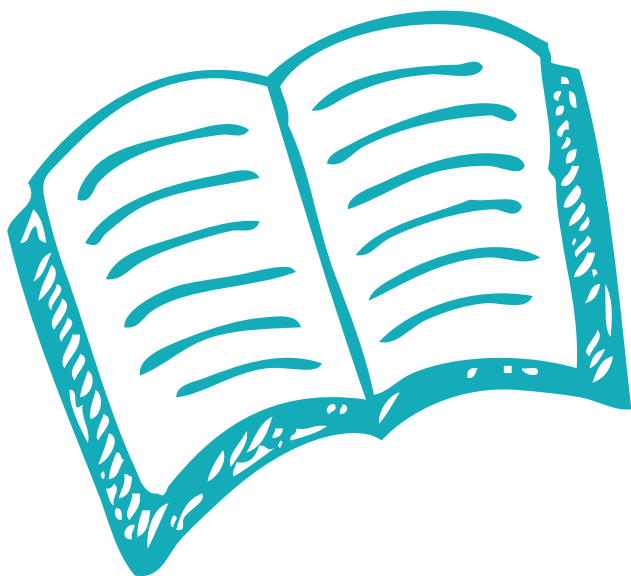
² Studija o sprečavanju ranog napuštanja obrazovanja bez stečene kvalifikacije u srednjim stručnim školama u Crnoj Gori, Projekt realiziran u okviru Projekta MNE/011 – Jačanje stručnog obrazovanja na sjeveroistoku Crne Gore - koji financira Lux Developme ANALIZA uzroka nepohađanja, napuštanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine

Pored ove tri skupine čimbenika, istraživanja na prostoru BiH³ ukazuju na još neke čimbenike koji utječu na napuštanje obrazovnog sustava. Djeca koja imaju teškoće u razvoju predstavljaju riziko skupinu, koja napušta obrazovanje, ali ponekad se i ne upisuje u škole. Pored njih, školu ponekad ne pohađaju i djeca koja pripadaju povratničkim skupinama, jer njihovi roditelji dovode u pitanje adekvatnost obrazovanja na jeziku koji im nije maternji.

Osim pomenute djece, riziko skupinu predstavljaju i djeca koja imaju više od 15 godina, jer se oni školuju po principu školovanja odraslih. I na kraju, jednu veliku skupinu djece pod rizikom da se ne upišu u školu ili da je napuste čine djeca romske populacije. Kod nekih od njih problem upisivanja osnovne škole leži u činjenici da nigdje nisu registrirani, nemaju rodni list te samim tim ne dobijaju poziv za upis i ne mogu biti pod nadzorom školskog sustava. Pored toga, Romi se često sele, mijenjaju mjesto boravišta/prebivališta, te nemaju potrebu za bilo kakvim dokumentima. Nepismenost koja karakterizira ovu populaciju dovodi do roditeljskog nerazumijevanja značaja koji za dijete ima obrazovanje. Osim toga, Romi imaju svoj jezik, a školovanje njihove djece se izvodi na jezicima koji im nisu materinji, što dodatno usložnjava njihov položaj u obrazovnom sustavu.

³ Nepohađanje i napuštanje obrazovanja – Studija formirana na osnovu istraživanja djece i mladeži koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu. MGD Achievement Fund

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je bio da se kvantitativnim i kvalitativnim tehnikama ispitaju uzroci napuštanja škole od strane djece i mladeži. U istraživanju su u obzir uzeti i rezultati ranijih istraživanja, pa su se kao varijable pojavile: zadovoljstvo školom, procjena kvaliteta obiteljskih odnosa, slika koju djeca imaju o sebi, te sklonost nasilnim oblicima ponašanja.

Ovo istraživanje nudi rezultate o tome na koji način djeca koja redovito pohađaju školu doživljavaju ovu ustanovu, koliko su zadovoljna, kako školskim sustavom, tako i odnosom nastavnika prema njima, zatim, kako doživljavaju svoju obitelj odnose u njoj, kako percipiraju sebe, te koliko kod sebe prepoznaju neadekvatne oblike ponašanja, emociju bijesa i hostilnost. Sve pomenute varijable predstavljaju uzročnike napuštanja obrazovnog sustava te je neophodno utvrditi stupanj njihovog prisustva u općoj, kao i u populaciji djece, kako kod one koja su napustila obrazovni sustav, tako i kod djece koja su se, nakon napuštanja, vraćala u školu.

Ovim istraživanjem identificirani su uzroci napuštanja obrazovanja u cilju utvrđivanja njegovih razmjera u ciljanim područjima, te su, kroz razvijanje pozitivnih studija slučaja, prepoznati i identificirani pozitivni čimbenici koji su pomogli djevojčicama i dječacima koji se uspješno školuju usprkos svim nedaćama.

Također, cilj ovog istraživanja je bio da se njegovi rezultati predstave u lokalnim zajednicama i o istima razgovara s relevantnim akterima u svakoj od lokacija obuhvaćenih istraživanjem (uključujući i lokalne/županijske/entitetske/državne vlasti, obrazovne i pedagoške institucije, službe socijalne zaštite, predstavnike zdravstva, policije, CSO, školska vijeća i druge ključne aktere), a kako bi se zajedničkim snagama radilo na osmišljavanju aktivnosti kojima bi se, na lokalnoj razini, ovaj problem mogao spriječiti.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno u periodu od srpnja do rujna 2017. godine. Kvantitativni dio istraživanja je intenzivno vršen u rujnu mjesecu, dok je kvalitativni dio sproveden tijekom cijelog perioda istraživanja.

U okviru ovog istraživanja primjenjivale su se i kvantitativne (upitnik i skale) i kvalitativne tehnike (fokus skupine i intervjui). Kada su u pitanju kvantitativne tehnike (Upitnik sociodemografskih podataka, SOS-KF, FACES III; Profil samopercepcije za djecu i BODH), one su primjenjivane i na uzorku ispitanika iz opće populacije učenika osnovnih i srednjih škola uzrasta od 11 – 19 godina, te na uzorku ispitanika koji su napustili obrazovanje pa su mu se vratili, kao i na uzorku ispitanika koji su napustili obrazovanje i nisu se vratili. Primjena datih tehnika pružila je dosta povratnih informacija o tome:

- kako ispitanici doživljavaju nastavnike i školu,
- iz kakvih obiteljskih sredina dolaze ispitanici, koliko su odnosi u njihovim obiteljima kohezivni i je li se obitelj sposobna adaptirati,
- koliko ispitanici sebe doživljavaju kompetentnima i
- kako ispitanici procjenjuju svoje načine reagiranja u specifičnim konfliktnim situacijama, te procjenjuju li se više ili manje agresivnima.

Na populaciji djece koja ne pohađaju školu, kao i kod djece koja su imala iskustvo vraćanja u školu nakon njenog napuštanja, ovi instrumenti su se primjenjivali metodom rada 1 na 1, gdje su ispitivači bili obučeni kako da pomognu djetetu prilikom ispitivanja, a da pritom ne sugeriraju odgovore.

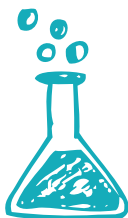
INSTRUMENTI

Instrumentarij koji je primjenjivan u kvantitativnom dijelu ispitivanja je sljedeći:

1. Upitnik sociodemografskih podataka
2. SOS-KF (Subotić, Knežević, Brković) – upitnik koji mjeri zadovoljstvo školom i obuhvaća tri međusobno interkorelirane dimenzije: 1) Zadovoljstvo nastavnicima i školom (Zad_NiS); 2) Nezadovoljstvo kompulzivnošću škole (Nez_KomS); 3) Nezadovoljstvo koncepcijom škole (Nez_KS).
3. FACES III – instrument za procjenu obiteljske kohezivnosti i adaptabilnosti kreiran od strane Olson (1985). Kohezivnost ukazuje na emocionalnu vezu, granice, koalicije, dijeljenje vremena, prostora i prijatelja, donošenje odluka i interesovanja. Adaptabilnost ukazuje na spremnost obiteljskog sustava da mijenja strukturu, uloge i pravila u skladu sa zahtjevima situacije.
4. Profil samopercepcije za djecu – za mjerenje dječije slike o vlastitoj kompetentnosti, koristila se adaptirana verzija skale Susan Harter “Self-Perception Profile for Children” (1985). Autor skale polazi od pretpostavke da djeca dobro razlikuju područja svoje kompetentnosti, odnosno da se ne osjećaju jednako kompetentna u svim domenama. Djeca na ovoj skali ocjenjuju sebe u pet odvojenih područja samopoimanja, koja se odnose na školske i sportske sposobnosti, socijalnu prihvaćenost, te područje tjelesnog izgleda i ponašanja. Školske sposobnosti odnose se na opažanje vlastite kompetentnosti ili sposobnosti unutar školskog okruženja. Socijalna prihvaćenost odnosi se na stupanj u kojem je dijete prihvaćeno od vršnjaka ili se osjeća popularno. Sportske sposobnosti odnose se na djetetov osjećaj koliko je uspješno u sportu i igrama izvan kuće. Tjelesni izgled odnosi se na stupanj u kojem je dijete zadovoljno svojim izgledom. Regulacija ponašanja odnosi se na stupanj u kojem je dijete zadovoljno svojim ponašanjem, na osjećaj da postupa ispravno, da se ponaša onako kako se od njega očekuje.
5. BODH (Bijes, osvetoljubivost, dominacija, hostilnost) – upitnik za procjenu agresivnosti autora Dinić i suradnika. Ovo je instrument koji sagledava agresivnost kao multidimenzionalnu konstrukciju kroz četiri dimenzije: bijes („Lako se razbjesnim”), osvetoljubivost („Osvetio/la bih se onome ko mi učini nešto nažao”), dominaciju („Meni nitko ne smije proturječiti”) i hostilnost („Često sam nezadovoljan/na ponašanjem drugih ljudi”).

Kvalitativne tehnike prikupljanja podataka su bili intervjui, fokus skupine i studije slučaja. Kvalitativne tehnike su korištene kako s odraslima, stručnjacima u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite, tako i s djecom. Među djecom, u uzorku su bila ona koja su napustila obrazovni sustav i više nisu dio njega, kao i djeca koja su se, iz različitih razloga, vratila u obrazovni sustav i uspješno ga završila. Fokus skupine su bile formirane od stručnjaka iz osnovnih i srednjih škola, ravnatelja, pedagoga, psihologa, te ravnatelja, socijalnih djelatnika i psihologa iz centara za socijalni rad. Fokus skupinama prisustvovalo je 3 do 10 ispitanika koji su diskutirali o sedam različitih pitanja. Fokus skupine su prosječno trajale oko sat i pol vremena. Intervjui su bili strukturirani i održavani su, kod uzorka odraslih, s predstavnicima nadležnih ministarstava prosvjete te s predstavnicima pedagoških zavoda, kao i s gore navedenim uzorkom djece. Intervjui su trajali u prosjeku oko sat vremena. Svaka fokus skupina i intervju su snimani i nakon izvođenja rađen je transkript diskusije.

UZORAK

Uzorak ovog istraživanja činili su djeca, mladež i odrasli. Djeca i mladež su učenici osnovnih i srednjih škola iz sljedećih općina: Bihać, Bijeljina, Brčko, Bužim, Cazin, Prijedor, Srebrenik i Velika Kladuša. Odrasli su stručnjaci iz institucija obrazovanja, socijalne zaštite i policije. Uzorak je detaljnije prikazan u tablicama, a ovaj dio teksta pojašnjava izbor uzorka.

Uzorak djece čine djeca iz opće populacije, njih 1010 koji redovito pohađaju školu, zatim djeca koja su napustila školu - njih 69, kao i 53 djeteta koja je neredovito pohađaju. Dakle, u istraživanju je ukupno učestvovalo 1132 djece i mladež, uzrasta $M=14,32$, $SD=2,065$.

Tablica 1. Prikaz uzorka istraživanja djece i mladeži prema općinama i spolu koji redovito i neredovito pohađaju školu

SPOL	OPĆINA								UKUPNO
	Bihać	Bijeljina	Brčko	Bužim	Cazin	Prijedor	Srebrenik	V. Kladuša	
ženski	83	90	89	75	73	71	13	95	589
muški	75	84	102	100	72	31	21	58	543
UKUPNO	158	174	191	175	145	102	34	153	1132

Tablica 2. Prikaz uzorka istraživanja po općinama i uzrastu ispitanika koji redovito i neredovito pohađaju školu

OPĆINE	Uzrast									UKUPNO
	11	12	13	14	15	16	17	18		
Bihać	20	25	24	15	25	22	25	2	158	
Bijeljina	21	22	23	20	25	41	22	0	174	
Brčko	32	29	24	24	25	23	29	5	191	
Bužim	16	26	25	26	22	19	19	22	175	
Cazin	3	19	21	21	17	25	25	13	144	
Prijedor	5	7	12	10	22	20	23	3	102	
Srebrenik	8	3	1	15	7	0	0	0	34	
V. Kladuša	20	20	21	25	23	24	20	0	153	
UKUPNO	125	151	151	156	166	174	163	45	1131	

Tablica 3. Deskriptivni podaci o spolu i mjestu boravka djece i mladeži koji ne pohađaju školu

OPĆINE	SPOL		UKUPNO
	muški	ženski	
Bihać	4	9	13
Bijeljina	11	1	12
Brčko	10	5	15
Bužim	2	2	4
Cazin	5	6	11
Prijedor	0	1	1
V. Kladuša	5	8	13
UKUPNO	37	32	69

Tablica 4. Deskriptivni podaci o spolu i mjestu boravka djece i mladeži koji neredovito pohađaju školu

		SPOL		UKUPNO
		muški	ženski	
OPĆINE	Bihać	3	1	4
	Bijeljina	8	4	12
	Brčko	8	12	20
	Cazin	6	5	11
	Srebrenik	2	0	2
	V. Kladuša	0	4	4
UKUPNO		27	26	53

Uzorak odraslih čine stručnjaci iz osnovnih i srednjih škola, te centara za socijalni rad, kao i djelatnici nadležnih ministarstava. Ovaj dio uzorka je bio ispitivan kvalitativnim metodama intervjua (predstavnicima nadležnih ministarstava) i fokus skupina (predstavnicima škola i centara za socijalni rad). Od ovog dijela uzorka tražili smo podatke o tome na koji način funkcioniraju institucije odgovorne za obrazovanje djece i nadzor roditelja, kao i kako oni vide međuinstitucionalnu, ali i suradnju između institucija i nadležnih ministarstava. Uzorak stručnjaka s kojima su formirane fokus skupine te obavljeni intervjui prikazan je u sljedećoj tablici.

Tablica 5. Deskriptivni podaci o stručnjacima koji su sudjelovali na fokus skupinama

Općina	Osnovne škole			Srednje škole			Centri za socijalni rad			Σ
	Ravnatelj	Pedagog	Psiholog	Ravnatelj	Pedagog	Psiholog	Ravnatelj	Soc. radnik	Psiholog	
Bihać	3	2	0	2	1	0	0	1	0	9
Bijeljina	1	1	0	0	1	0	0	1	1	5
Brčko	1	3	1	1	2	0	1	0	1	10
Bužim	1	1	1	1	1	0	0	1	0	6
Cazin	1	3	0	1	2	0	0	1	1	9
Prijedor	0	1	1	0	1	0	0	1	0	4
Srebrenik	1	2	1	0	1	1	0	0	0	6
V. Kladuša	1	1	1	0	0	0	0	0	0	3

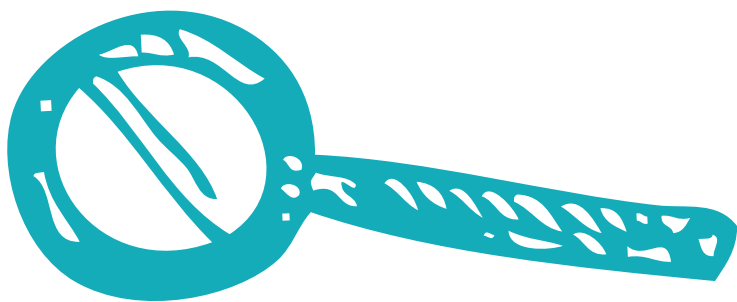
Metodom intervjua ispitano je ukupno 10 stručnjaka iz oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite.

Tablica 6. Deskriptivni podaci o stručnjacima koji su učestvovali u intervjuiima

SPOL	OPĆINE					UKUPNO
	Bihać	Bijeljina	Brčko	Prijedor	Tuzla	
M	1	0	3	0	2	6
Ž	2	1	0	1	0	4
UKUPNO	3	1	3	1	0	10

Kada su u pitanju studije slučaja koje su obavljene s djecom koja su napustila školu, ispitano je ukupno deset ispitanika, tri iz Bihaća, tri iz Cazina, dva iz Velike Kladuše i dva iz Bužima. Broj studija slučaja s djecom koja su napustila obrazovanje pa se vratila je četiri - dva iz Cazina i dva iz Velike Kladuše.

Pored djece koja su napustila obrazovni sustav ispitivani su i njihovi roditelji. Obavljeno je ukupno 32 intervjua, od kojih 16 u Brčkom i 16 u Bijeljini. Na području grada Bihaća, obavljeno je 13, Cazina 11, Bužima četiri i Velike Kladuše 12 intervjua s roditeljima djece koja su napustila obrazovanje.

KVANTITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA

Kvantitativni dio istraživanja predstavlja obradu rezultata dobijenih na osnovu instrumenata kojim je ispitivano zadovoljstvo školom, djetetov doživljaj obiteljske kohezivnosti i adaptabilnosti, slika o vlastitoj kompetentnosti i agresivnosti. Ova četiri instrumenta su pružila podatke o tome kako djeca i mladež iz uzorka vide sebe, svoju obitelj i školu. Zadovoljstvo školom, agresivno ponašanje, te funkcionalnost obitelji, čimbenici su koji mogu ukazati na potencijalni rizik od napuštanja škole.

U narednom dijelu teksta bavit ćemo se dobijenim rezultatima i porediti različite skupine ispitanika, kako po spolu, tako i po uzrastu, razini obrazovanja roditelja, te redovitosti pohađanja škole.

ZADOVOLJSTVO ŠKOLOM ISPITANIKA OPĆE POPULACIJE

Zadovoljstvo školom u odnosu na spol i razinu obrazovanja ispitanika

Zadovoljstvo školom jedan je od čimbenika koji utječe na odluku djeteta i mlade osobe da napusti obrazovanje. Ono je u ovom istraživanju ispitivano instrumentom koji je mjerio tri čimbenika zadovoljstva školom: zadovoljstvo nastavnicima i školom, nezadovoljstvo kompulzivnošću škole i koncepcijom škole. U narednom dijelu teksta bavit ćemo se usporedbom ispitanika koji redovito i neredovito pohađaju školu.

Ispitanici koji redovito pohađaju školu (N=1079) su na instrumentu kojim se ispituje zadovoljstvo školom postizali sljedeće prosječne vrijednosti na svakoj od subskala: zadovoljstvo nastavnicima i školom (M=3,10, SD=0,77), nezadovoljstvo kompulzivnošću škole (M=1,89, SD=0,86) i koncepcijom škole (M=3,16, SD=1,04). Kada su u pitanju ispitanici koji su se izjasnili da neredovito pohađaju školu (N=53), oni su na ovom instrumentu postizali sljedeće prosjeke: zadovoljstvo nastavnicima i školom (M=2,84, SD=0,90), nezadovoljstvo kompulzivnošću škole (M=2,32, SD=1,05) i koncepcijom škole (M=3,50, SD=1,03). Budući da je razlika u broju ispitanika u ove dvije skupine vidljiva, nisu vršena posebna statistička poređenja, već su interpretirane samo deskriptivne vrijednosti. Dakle, skupine ispitanika koji redovito pohađaju školu postiže nešto više rezultate na subskali „zadovoljstvo nastavnicima i školom“ od druge skupine ispitanika, koji su u školi neredoviti. Ovo nije neočekivani rezultat s obzirom na to da je nezadovoljstvo školom jedan od glavnih čimbenika napuštanja obrazovanja. Kada je u pitanju kompulzivnost škole, koja podrazumijeva ustaljene načine rada, jednoobraznost, krutost i rutinu, skupina ispitanika koji neredovito pohađaju nastavu je nešto nezadovoljnija u odnosu na skupinu koja je redovito pohađa. Ispitanici koji neredovito pohađaju nastavu su nezadovoljniji samom koncepcijom škole u odnosu na druge ispitanike.

Iako je predstavljena samo deskriptivna statistika (zbog lošeg odnosa broja ispitanika u obje skupine nema mogućnosti njihovog poređenja statističkim mjerama), jasno je vidljivo da je sveukupno zadovoljstvo školom i u ovom istraživanju jedan od mogućih indikatora neredovitog pohađanja škole. Međutim, kada dijete počne neredovito pohađati školu, ono sve češćim izostajanjem utabava sebi put ka napuštanju iste, ukoliko izostane pravovremena reakcija škole, ali i obitelji.

Ispitivanje razlika između muškog i ženskog spola u uzorku, na skali zadovoljstva školom, vršeno je Man-Vitni U testom, jer je ispitivanje normalnosti dobijenih rezultata pokazalo da ni na jednoj subskali nema normalne distribucije, što je karakteristično za velike uzorke kao što je ovaj.

Man-Vitnijev U test nije otkrio statistički značajnu razliku u zadovoljstvu nastavnica i školom između muških ($Md=3,14$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=3,14$, $N=589$), $U=158907$, $z=-0,237$, $p=0,813$, $r=0,007$. Ovaj rezultat ukazuje na to da su i muški i ženski ispitanici podjednako zadovoljni nastavnica i školom.

Kada je u pitanje nezadovoljstvo kompulzivnošću škole, tu je primjećena statistički značajna razlika između muških ($Md=1,92$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=1,67$, $N=589$), $U=139036,5$, $z=-3,870$, $p=0,000$, $r=0,115$. Nezadovoljstvo kompulzivnošću škole više je izraženo kod muških ispitanika. Ovaj rezultat ukazuje na to da su dječaci i mladići ($Mr=605,92$) iz ovog uzorka više izrazili negodovanje prema određenim karakteristikama naših škola koje imaju komponentu prisile, nego djevojčice i djevojke ($Mr=531,06$). Prema njihovom mišljenju, škola prisiljava više nego što bi trebalo, te se oni u njoj osjećaju kao u zatvoru. Međutim, veličina učinka je vrlo mala, što znači da nije moguće izvršiti generalizaciju primjenom na opću populaciju tvrdnje da su muškarci nezadovoljniji kompulzivnošću škole nego žene.

Nezadovoljstvo koncepcijom škole je subskala na kojoj se također pojavila statistički značajna razlika između muških ($Md=3,25$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=3,00$, $N=589$), $U=138916,5$, $z=-3,879$, $p=0,000$, $r=0,115$. Nezadovoljstvo koncepcijom škole je, kao i njenom kompulzivnošću, više izraženo kod muških ispitanika ($Mr=606,14$) nego kod ženskih ($Mr=530,85$). Muškim ispitanicima se manje sviđa način obrazovanja u našim školama i oni su to u ovom istraživanju i rekli, međutim veličina učinka je mala, kao i prethodna, pa rezultati ne treba da se generalizuju.

Nakon usporedbe po spolu, uzorak ispitanika je uspoređen i po školama - osnovna i srednja. Dobijeni rezultati ukazuju na statistički značajne razlike između osnovaca i srednjoškolaca kada je u pitanju zadovoljstvo školom i to na sve tri subskale.

Man-Vitnijev U test je pokazao statistički značajnu razliku u zadovoljstvu u nastavnica i školom između osnovaca ($Md=3,43$, $N=532$) i srednjoškolaca ($Md=2,86$, $N=491$), $U=85240,5$, $z=-9,624$, $p=0,000$, $r=0,301$. Ovaj rezultat pokazuje da su osnovci ($Mr=597,27$) zadovoljniji od srednjoškolaca ($Mr=419,61$). Veličina učinka škole je srednje jačine.

Statistički značajna razlika dobijena je i kod nezadovoljstva kompulzivnošću škole, gdje su ispitanici iz osnovnih ($Md=1,50$, $N=532$) i srednjih škola ($Md=2$, $N=491$), $U=101868,5$, $z=-6,124$, $p=0,000$, $r=0,191$. Nezadovoljstvo kompulzivnošću škole više je izraženo kod ispitanika u srednjoj školi ($Mr=570,53$) nego kod osnovaca ($Mr=457,98$). Ovaj rezultat ukazuje na to da su srednjoškolci iz ovog uzorka izrazili više negodovanja prema određenim karakteristikama naših škola koje imaju komponentu prisile, nego osnovci. Međutim, veličina učinka ove razlike je mala.

Osnovci ($Md=3$, $N=532$) se statistički značajno razlikuju i na subskali nezadovoljstva koncepcijom škole od srednjoškolaca ($Md=3,5$, $N=491$), $U=98331$, $z=-6,853$, $p=0,000$, $r=0,214$. Srednjoškolci ($Mr=577,73$) lošije prihvataju koncepciju škole nego osnovci ($Mr=451,33$).

Sageldavanjem dobijenih rezultata zaključuje se da oni ukazuju na to da je slika o školi tj. zadovoljstvo istom, manje kod učenika koji pohađaju srednju školu, nego kod učenika koji pohađaju osnovnu, što je i očekivano. Pretpostavka je da upravo zbog toga srednjoškolci više napuštaju obrazovni sustav nego osnovci. Drugo, adolescenciji, kao periodu razvoja koji je specifičan po raznim karakteristikama, nikako ne odgovara rigidnost, sputavanje samostalnosti i slobode, što se u našim školama definitivno radi.

Zadovoljstvo školom u odnosu na razinu obrazovanja i zaposlenje roditelja

Razlike između skupina ispitanika koje su napravljene u odnosu na razinu obrazovanja i zaposlenje roditelja ispitivane su Kruskal – Volisovim testom.

Tablica 7. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u zadovoljstvu školom s obzirom na stupanj obrazovanja i zaposlenje roditelja

Varijabla	Varijabla	Skupina	N	MD	Mean Rank	H	df	p
majka	ZadNiS	OŠ	426	3,14	569,81	0,282	2	0,869
		SS	559	3,14	559,32			
		VSS	143	3,14	568,94			
	NezKomp	OŠ	426	1,67	566,14	0,539	2	0,764
		SS	559	1,83	567,97			
		VSS	143	1,67	546,05			
	NezKonc	OŠ	426	3	538,21	4,482	2	0,106
		SS	559	3,25	580,26			
		VSS	143	3,25	581,24			
otac	ZadNiS	OŠ	282	3,14	559,64	0,699	2	0,705
		SS	683	3,14	564,73			
		VSS	167	3,14	585,31			
	NezKomp	OŠ	282	1,83	581,86	1,249	2	0,536
		SS	683	1,67	564,94			
		VSS	167	1,67	546,96			
	NezKonc	OŠ	282	3	518,10	8,576	2	0,014
		SS	683	3,25	585,61			
		VSS	167	3	570,09			
oba roditelja	ZadNiS	oba rade	354	3,14	585,61	11,70	2	0,003*
		jedno radi	526	3,14	583,34			
		ne rade	252	3	504,51			
	NezKomp	oba rade	354	1,67	541,70	17,13	2	0,000*
		jedno radi	526	1,67	547,47			
		ne rade	252	2	641,07			
	NezKonc	oba rade	354	3,25	559,21	2,52	2	0,283
		jedno radi	526	3,25	557,63			
		ne radi	252	3,25	595,25			

Rezultati predstavljeni u tablici ukazuju na nepostojanje razlika među skupinama ispitanika formiranim temeljem razine obrazovanja roditelja. Međutim, statistički značajna razlika se pojavila među skupinama ispitanika formiranih temeljem broja zaposlenih u obitelji. Na subskalama zadovoljstvo nastavnicima i školom i nezadovoljstvo kompulzivnošću škole, dobijena je razlika između skupina ispitanika. Nakon ove analize urađen je i Man-Vitni U test, radi provjere između kojih skupina postoji statistički značajna razlika. Dobijeni rezultati prikazani su u narednoj tablici.

Tablica 8. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u zadovoljstvu školom s obzirom na stupanj obrazovanja i zaposlenje roditelja

Varijable	Skupine	N	MD	Mean Rank	H	df	p	N
ZadNiS	jedno radi	526	3,14	407,15	56991	-3,170	0,002*	0,114
	ne rade	252	3	352,65				
NezKomp	jedno radi	526	1,67	368,77	55373,5	-3,736	0,000*	0,134
	ne rade	252	2	432,76				
ZadNiS	oba rade	354	3,14	321,40	38267	-2,988	0,003*	0,212
	ne rade	252	3	278,35				
NezKomp	oba rade	354	1,67	281,21	36715	-3,732	0,000*	0,152
	ne rade	252	2	334,81				

Kako je iz tablice vidljivo, statistički značajne razlike u zadovoljstvu nastavnicima i školom su dobijene između skupina djece kod kojih nijedan roditelj ne radi i one kod kojih jedan roditelj radi, gdje su djeca kod kojih jedan roditelj radi zadovoljnija nastavnicima i školom. Druga razlika u odnosu na ovu subskalu dobijena je između djece čija oba roditelja rade i onih čiji su roditelji nezaposleni. I u toj skupini su školom zadovoljnija djeca čija oba roditelja rade. Ovakvi rezultati mogu ukazivati na to da je za dijete vrlo važno da postoji određena egzistencijalna sigurnost u kući koja zadovoljava jednu od primarnih potreba - potrebu djeteta za sigurnošću, a što mu omogućava da više uživa u školovanju.

Kada je kompulzivnost škole u pitanju, nezadovoljstvo njom je izraženije kod djece kod koje makar jedan roditelj radi. Važno je napomenuti da je za sve statistički značajne razlike učinak veličine mali, tako da nije poželjno generalizirati rezultate.

Zadovoljstvo školom u različitim općinama

Skala koja ispituje zadovoljstvo školom korištena je kako bi se utvrdilo postoji li razlika između ispitanika iz različitih općina i njihovog doživljaja škole. Iz ove analize isključena je općina Srebrenik, jer je u njoj ispitano samo 34 ispitanika, što je vrlo mali broj u odnosu na ostale, te kao takav može stvoriti poteškoće prilikom analize podataka.

Tablica 9. Prikaz značajnosti razlika između ispitanika iz različitih općina i njihovog doživljaja škole

Varijable	Skupine	N	MD	Mean Rank	H	df	p
ZadNiS	Bihać	158	3,43	662,01	45,23	6	0,000*
	Bijeljina	174	2,86	457,96			
	Brčko	191	3,29	579,73			
	Bužim	175	3,14	534,81			
	Cazin	145	3,14	532,65			
	Prijedor	102	2,86	470,77			
	V. Kladaša	153	3,14	584,81			
NezKomp	Bihać	158	1,33	471,49	23,11	6	0,001*
	Bijeljina	174	2,08	629,17			
	Brčko	191	1,83	561,21			
	Bužim	175	1,67	560,35			
	Cazin	145	1,67	520,46			
	Prijedor	102	1,75	561,47			
	V. Kladaša	153	1,67	531,97			
NezKonc	Bihać	158	3	531,19	18,84	5	0,004*
	Bijeljina	174	3,25	562,63			
	Brčko	191	3	479,77			
	Bužim	175	3,5	608,89			
	Cazin	145	3,25	565,73			
	Prijedor	102	3,5	589,51			
	V. Kladaša	153	3	530,54			

Analizira rezultata predstavljenih u tablici pokazala je statistički značajne razlike na sve tri subskale između ispitanika iz različitih općina. Školom i nastavnicima su najzadovoljniji ispitanici iz Bihaća, a najnezadovoljniji ispitanici iz Bijeljine i Prijedora. Kada je riječ o nezadovoljstvu kompulzivnošću škole, najviše nezadovoljstva ima kod ispitanika iz Bijeljine, a najmanje iz Bihaća. Nezadovoljstvo koncepcijom škole najprisutnije je u Prijedoru, a najmanje prisutno u Bihaću, Brčkom i Velikoj Kladuši.

DOŽIVLJAJ OBITELJSKE KOHEZIJE I ADAPTABILNOSTI OD STRANE DJECE I MLADEŽI

Doživljaj obiteljske kohezije i adaptabilnosti i spol i razina obrazovanja ispitanika

Kao teorijski okvir za istraživanje karakteristika obitelji koje bi mogle biti jedan od uzroka napuštanja sustava obrazovanja koristen je Olsonov cirkumpleks model obiteljskih i bračnih sustava. Olson je izdvojio tri osnovne dimenzije u ovom modelu: kohezivnost, adaptabilnost i komunikaciju. Dimenzija kohezivnosti predstavlja privrženost među članovima obitelji. Ona ima četiri razine: *razjedinjenost* – veoma niska razina kohezivnosti; *izdvojenost* – niska do umjerena razina kohezivnosti; *povezanost* – umjerena do visoka razina kohezivnosti; *isprepletenost* – veoma visoka razina kohezivnosti. Olson je smatrao da je srednja razina kohezivnosti optimalna za funkcioniranje jedne obitelji, ali postoje i neka istraživanja čiji rezultati ukazuju na to da je viša razina kohezivnosti optimalnija za funkcioniranje obitelji (Gaughan, 1995; Green et al., 1991; Henggler et al., 1991; Olson, 1991 navedeno u Riesch et al., 2003). Dimenzija adaptabilnosti podrazumijeva fleksibilnost obiteljskog sustava, odnosno njenu spremnost da mijenja svoju strukturu moći, odnose uloga i pravila u svrhu sopstvenog razvoja (Riesch et al., 2003). I ona ima četiri razine: *rigidnost* – veoma nisku razinu adaptabilnosti; *strukturisanost* – nisku do umjerenu razinu adaptabilnosti; *fleksibilnost* – umjerenu do visoku razinu adaptabilnosti; *haotičnost* – veoma visoka razina adaptabilnosti. I za ovu dimenziju Olson smatra da je za dobro obiteljsko funkcioniranje optimalna srednji razina.

Prije prikazivanja i interpretacije rezultata na čitavom uzorku, predočena je deskriptivna statistika koja poredi uzorak ispitanika koji redovito pohađaju školu, onih koji je pohađaju neredovito, kao i ispitanike koji ne idu u školu.

Tablica 10. Deskriptivni rezultati dobijeni na instrumentu FACES III

		M	SD	Max.	Min.
Kohezivnost	Redovito pohađaju školu	41,96	6,03	50	10
	Neredovito pohađaju školu	40,23	7,12	50	16
	Ne pohađaju školu	36,25	8,42	50	13
Adaptabilnost	Redovito pohađaju školu	31,31	6,63	50	10
	Neredovito pohađaju školu	31,24	5,49	46	18
	Ne pohađaju školu	31,51	7,55	50	18

Kako je iz prethodne tablice vidljivo, ispitanici koji neredovito pohađaju ili ne pohađaju školu svoje obitelji vide manje kohezivnim od ostalih ispitanika. Kod dimenzije adaptabilnosti nema bitnijih razlika u rezultatima.

FACES III je instrument temeljem kojeg je vršeno ispitivanje kohezivnosti i adaptabilnosti obitelji ispitanika. Ni na jednoj od datih subskala nije dobijena normalna raspodjela, te je za poređenje muških i ženskih ispitanika korišten Man-Vitnijev U test.

Kada je u pitanju dimenzija kohezivnosti dobijena je statistički značajna razlika između muških (Md=42, N=544) i ženskih ispitanika (Md=44, N=589), U=139620, z= -3,748, p=0,000, r=0,111. I muški i ženski ispitanici svoje obitelji vide kao visoko kohezivne, ali ženski ispitanici (Mr=601,95) svoje obitelji vide kao kohezivnije od muških (Mr=529,15). Ovo znači da ispitanici smatraju da su članovi njihovih obitelji vrlo povezani i privrženi jedni drugima.

Međutim veličina učinka je mala, tako da ni ovdje ne treba generalizirati dobijene rezultate na populaciju.

Adaptabilnost je također dimenzija na kojoj je dobijena statistički značajna razlika između muških (Md=30, N=544) i ženskih ispitanika (Md=32, N=589), $U=139896,5$, $z=-3,695$, $p=0,000$, $r=0,109$. Ženski ispitanici (Mr=601,48) svoje obitelji vide kao adaptabilnije od muških (Mr=529,66). Ovaj rezultat ukazuje na to da su ženski ispitanici svoje obitelji procijenili kao sposobnije da se mijenjaju u skladu s prilikama i prilagođavaju kako bi adekvatnije funkcionirale.

Kada su na osnovu dobijenih rezultata poređeni ispitanici iz osnovnih i srednjih škola, također su dobijene statistički značajne razlike.

Razlika u doživljaju kohezivnosti obitelji dobijena je između osnovaca (Md=44, N=532) i srednjoškolaca (Md=42, N=491), $U=108449,5$, $z=-4,702$, $p=0,000$, $r=0,147$. Osnovci (Mr=553,65) obitelj doživljavaju kohezivnijom od srednjoškolaca (Mr=466,87), što je očekivano, imajući u vidu da je za njih ova dimenzija vrlo važna.

Adaptabilnost je također dimenzija na kojoj je dobijena statistički značajna razlika između osnovaca (Md=32, N=532) i srednjoškolaca (Md=30, N=491), $U=119207$, $z=-2,417$, $p=0,016$, $r=0,076$. Osnovci (Mr=533,43) svoje obitelji vide kao adaptabilnije od srednjoškolaca (Mr=488,78). Veličina učinka je mala, kao i kod prethodnog odnosa, pa ove rezultate ne treba generalizirati.

Doživljaj obiteljske kohezije i adaptabilnosti u odnosu na razinu obrazovanja i zaposlenje roditelja

U ovom dijelu izvještaja dat je prikaz poređenja ispitanika s obzirom na razinu obrazovanja i radni status njihovih roditelja.

Tablica 11. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u doživljaju obiteljske kohezije i adaptabilnosti s obzirom na stupanj obrazovanja i zaposlenje roditelja

Varijabla	Varijabla	Skupina	N	MD	Mean Rank	H	df	p
majka	kohezivnost	OŠ	426	42	507,05	23,24	2	0,000*
		SS	559	43	590,86			
		VSS	143	44	632,59			
	adaptabilnost	OŠ	426	30	517,84	17,60	2	0,000*
		SS	559	31	581,16			
		VSS	143	33	638,38			
otac	kohezivnost	OŠ	282	41	494,00	20,74	2	0,000*
		SS	683	43	582,34			
		VSS	167	44	624,14			
	adaptabilnost	OŠ	282	30	540,55	3,835	2	0,147
		SS	683	31	568,41			
		VSS	167	32	602,51			
oba roditelja	kohezivnost	oba rade	354	44	609,11	17,62	2	0,000*
		jedno radi	526	43	571,18			
		ne rade	251	41	496,87			
	adaptabilnost	oba rade	354	32	609,36	9,970	2	0,007*
		jedno radi	526	31	555,48			
		ne rade	251	30	529,28			

Na osnovu rezultata u tablici vidljivo je da postoje statistički značajne razlike za obje dimenzije, osim u slučaju stručne spreme oca. Kako bismo utvrdili između kojih skupina postoji statistički značajna razlika, uradili smo Man-Vitni U test.

Tablica 12. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u zadovoljstvu školom s obzirom na stupanj obrazovanja i zaposlenje roditelja

Varijable	Skupine	N	MD	Mean rank	U	z	p	r
kohezivnost	jedno radi	526	43	406,18	57500,5	-2,996	0,003*	0,107
	ne rade	252	41	354,68				
adaptabilnost	oba rade	354	32	465,71	84176,5	-2,417	0,016*	0,081
	jedno radi	526	31	423,53				
kohezivnost	oba rade	354	44	328,28	35833,5	-4,136	0,000*	0,168
	ne rade	252	41	268,70				
adaptabilnost	oba rade	354	32	321,15	38356	-2,945	0,003*	0,119
	ne rade	252	30	278,71				
kohezivnost	OŠ majka	426	42	451,53	101402,5	-4,000	0,000*	0,127
	SŠ majka	559	43	524,60				
adaptabilnost	OŠ majka	426	30	461,60	105691	-3,027	0,002*	0,096
	SŠ majka	559	31	516,93				
kohezivnost	OŠ majka	426	42	269,02	23651	-4,009	0,000*	0,168
	VSS majka	143	44	332,61				
adaptabilnost	OŠ majka	426	30	269,74	23957	-3,826	0,000*	0,160
	VSS majka	143	33	330,47				
kohezivnost	OŠ otac	282	41	429,30	81160,5	-3,852	0,000*	0,124
	SŠ otac	683	43	505,17				
kohezivnost	OŠ otac	282	41	206,20	18245,5	-3,996	0,000*	0,189
	VSS otac	167	44	256,75				

Na osnovu rezultata predstavljenih u tablici, vidljive su sve razlike između pojedinačnih skupina. I ovdje je vidljivo da su djece iz obitelji u kojima barem jedan roditelj radi zadovoljnija i da obitelj doživljavaju kohezivnijom i fleksibilnijom, te smatraju da su odnosi prisniji i da je obitelj spremnija prilagođavati se različitim uvjetima i promjenama. Također, djeca čiji su roditelji obrazovaniji svoje obitelji i odnose u njima doživljavaju prisnijima.

AGRESIVNOST I SAMOPERCEPCIJA

Veza između spola i razine obrazovanja ispitanika s agresivnošću i samopercepcijom

Agresivnost je u ovom istraživanju ispitivana instrumentom pod nazivom BODH koji mjeri sljedeće dimenzije: bijes, osvetoljubivost, dominaciju i hostilnost. Agresivno ponašanje kod adolescenata je prisutno, ali ne mora biti kontinuirano i učestalo. Posmatrajući ove četiri subskele, prvo ćemo predstaviti deskriptivne podatke za ispitanike koji redovito pohađaju školu, kao i za one koji su neredoviti i koji ne pohađaju školu uopće.

Tablica 13. Deskriptivni rezultati dobijeni na instrumentu BODH

		M	SD	Max.	Min.
Bijes	Redovito pohađaju školu	12,20	4,85	25	5
	Neredovito pohađaju školu	12,62	5,10	25	5
	Ne pohađaju školu	12,93	4,77	25	5
Osvetoljubivost	Redovito pohađaju školu	14,41	6,05	30	6
	Neredovito pohađaju školu	14,04	5,75	29	6
	Ne pohađaju školu	15,55	6,10	30	6
Dominacija	Redovito pohađaju školu	15,83	5,78	35	7
	Neredovito pohađaju školu	16,79	5,88	34	7
	Ne pohađaju školu	16,84	6,23	35	7
Hostilnost	Redovito pohađaju školu	16,38	4,65	25	5
	Neredovito pohađaju školu	17,13	4,33	25	8
	Ne pohađaju školu	15,16	4,46	25	5

Rezultati koji su predstavljeni u tablici ukazuju na tendenciju ispitanika koji ne pohađaju školu da postižu više rezultate na subskalama bijesa, osvetoljubivosti i dominacije, dok su najmanje hostilni, odnosno neprijateljski orijentirani prema drugima od svih skupina. Ovo su rezultati koji se poklapaju s dosadašnjima, a koji ukazuju na povećanu agresivnosti i nasilno ponašanje kod djece i mladeži koji su napustili obrazovanje.

Prilikom poređenja muških i ženskih ispitanika prema ove četiri dimenzije korišten je Man-Vitni U test, budući da na subskalama nije dobijena normalna raspodjela.

Bijes je dimenzija na kojoj nije dobijena statistički značajna razlika između muških ($Md=12$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=12$, $N=589$), $U=155108,5$, $z=-0,929$, $p=0,353$, $r=0,011$. Ovaj rezultat govori da je i kod muških i kod ženskih ispitanika bijes podjednako prisutan, ali i da ispitanici ne smatraju da ta emocija kod njih preovladava, jer su postizali prilično niske rezultate.

Osvetoljubivost je jedina od četiri dimenzije na kojoj je dobijena statistički značajna razlika između muških ($Md=15$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=13$, $N=589$), $U=132890$, $z=-4,927$, $p=0,000$, $r=0,146$. Veličina učinka dobijene razlike je mala te se ne treba generalizirati na populaciju. Muški ispitanici ($Mr=617,22$) su sebe procjenjivali kao osvetoljubivije nego ženski ($Mr=520,62$).

Dominacija se, kao dimenzija, nije pokazala prisutnijom ni kod jedne od ove dvije skupine ispitanika. Ovo znači da nije dobijena statistički značajna razlika u dominaciji između muških ($Md=15$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=15$, $N=589$), $U=150173,5$, $z=-1,827$, $p=0,068$, $r=0,054$. Kao ni kod dominacije, statistički značajna razlika između muških ($Md=16$, $N=544$) i ženskih ispitanika ($Md=17$, $N=589$), $U=153086$, $z=-1,297$, $p=0,195$, $r=0,006$ nije dobijena ni na hostilnosti.

Samopercepcija je psihološki konstrukt koji govori o poimanju sebe, tj. slici o sebi. Na njen razvoj utječu brojni čimbenici. U ovom istraživanju pomenućemo kognitivistički orijentirane psihologe koji smatraju da je za razvoj samopoimanja značajno i socijalno poređenje, tj. poređenje s drugima. Ako se osoba poredi s nekim za koga smatra da je superiorniji ili moćniji od nje, onda je ona sklona potcjenjivanju sebe. Kada su u pitanju adolescenti, razvoj slike o sebi je jedan od njihovih zadataka i ovaj dio razvoja je veoma težak, a može da bude i buran. Kakvu sliku o sebi imaju naši ispitanici? Prvo ćemo da predstavimo deskriptivne podatke za tri skupine ispitanika u odnosu na redovitost pohađanja škole.

Kada smo poredili ispitanike iz osnovnih i srednjih škola po ove četiri dimenzije, statistički značajne razlike su dobijene na tri od četiri.

Bijes je dimenzija na kojoj je dobijena statistički značajna razlika između osnovaca (Md=11, N=532) i srednjoškolaca (Md=13, N=491), $U=104486,5$, $z=-5,544$, $p=0,000$, $r=0,173$. Srednjoškolci (Mr=565,20) postižu nešto više rezultate na ovoj subskali nego osnovci (Mr=462,90), ali je veličina učinka mala.

Na subskali osvetoljubivosti nije dobijena statistički značajna razlika između osnovaca (Md=13, N=532) i srednjoškolaca (Md=14, N=491), $U=123716,5$, $z=-1,462$, $p=0,144$, $r=0,046$.

Dominacija je dimenzija gdje se također dobija statistički značajna razlika između osnovaca (Md=15, N=532) i srednjoškolaca (Md=16, N=491), $U=112141$, $z=-3,918$, $p=0,000$, $r=0,123$. Na ovoj subskali srednjoškolci (Mr=549,61) postižu nešto više rezultate nego osnovci (Mr=477,29), ali je veličina učinka mala.

Statistički značajna razlika između osnovaca (Md=16, N=532) i srednjoškolaca (Md=17, N=491), $U=104543,5$, $z=-5,531$, $p=0,000$, $r=0,173$, dobijena je i na subskali hostilnosti. I ovdje srednjoškolci (Mr=565,08) postižu nešto više rezultate nego osnovci (Mr=463,01), ali je veličina učinka mala.

Tablica 14. Deskriptivni rezultati dobiveni na instrumentu Profil samopercepcije

		M	SD	Max.	Min.
Samopercepcija	Redovito pohađaju školu	97,88	15,31	144	47
	Neredovito pohađaju školu	96,04	12,16	124	73
	Ne pohađaju školu	95,86	17,65	144	56

Rezultati iz tablice ukazuju na tendenciju postizanja viših rezultata na ovom instrumentu ispitanika koji redovito pohađaju školu, ali ne može se izvesti zaključak da je to primjenjivo na čitavu populaciju.

Kada smo ispitanike poredili po spolu, dobili smo statistički značajnu razliku između muških (Md=99, N=543) i ženskih ispitanika (Md=95, N=589), $U=136248$, $z=-4,308$, $p=0,000$, $r=0,128$. Muški ispitanici (Mr=610,08) su postizali više rezultate na ovom testu od ženskih (Mr=526,32), što znači da su se procjenjivali kompetentnijima od ženskih ispitanika.

Poredeći ispitanike koji pohađaju osnovnu (Md=97, N=532) i srednju školu (Md=96, N=491), $U=114908,5$, $z=-3,326$, $p=0,001$, $r=0,104$, također je dobijena statistički značajna razlika, ali veličina učinka je mala.

Veza između razine obrazovanja roditelja i zaposlenja s agresivnošću i samopercepcijom ispitanika

U ovom dijelu će biti razmatrana veza između razine obrazovanja roditelja ispitanika i njihove agresivnosti i samopercepcije, te ispitanici upoređeni prema zaposlenju roditelja i prethodno navedenim varijablama.

Tablica 15. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u agresivnosti i samopercepcije s obzirom na stupanj obrazovanja i zaposlenje roditelja

Varijabla	Varijabla	Skupina	N	MD	Mean Rank	H	df	p
majka	Bijes	OŠ	426	12	588,52	4,020	2	0,134
		SS	559	12	553,23			
		VSS	143	11	537,01			
	Osvetoljubivost	OŠ	426	14	582,95	3,748	2	0,154
		CC	559	13	545,59			
		VSS	143	14	583,48			
	Dominacija	OŠ	426	15	562,15	0,673	2	0,714
		SS	559	15	570,88			
		VSS	143	15	546,56			
	Hostilnost	OŠ	426	16	568,50	0,171	2	0,918
		SS	559	16	560,47			
		VSS	143	17	568,35			
Samopercepcija	OŠ	425	96	542,37	3,015	2	0,221	
	SS	559	98	577,16				
	VSS	143	97	576,83				
otac	Bijes	OŠ	282	12	602,42	6,301	2	0,043*
		SS	683	12	561,89			
		VSS	167	11	524,68			
	Osvetoljubivost	OŠ	282	14	594,26	3,761	2	0,153
		SS	683	14	562,95			
		VSS	167	13	534,15			
	Dominacija	OŠ	282	16	586,60	1,430	2	0,489
		SS	683	15	559,44			
		VSS	167	15	561,43			
	Hostilnost	OŠ	282	16	549,23	2,857	2	0,240
		SS	683	17	579,66			
		VSS	167	16	541,82			
Samopercepcija	OŠ	281	97	570,93	0,353	2	0,838	
	SS	683	97	567,24				
	VSS	167	96	552,64				
oba roditelja	Bijes	oba rade	354	12	546,99	7,141	2	0,028*
		jedno radi	526	12	556,75			
		ne rade	252	13	614,27			
	Osvetoljubivost	oba rade	354	14	557,80	4,605	2	0,100
		jedno radi	526	13	553,78			
		ne rade	252	15	605,27			
	Dominacija	oba rade	354	15	567,42	8,356	2	0,015*
		jedno radi	526	15	542,68			
		ne rade	252	16	614,94			
	Hostilnost	oba rade	354	16	543,52	3,112	2	0,211
		jedno radi	526	17	582,99			
		ne rade	252	16	564,36			
Samopercepcija	oba rade	354	97	587,15	2,911	2	0,233	
	jedno radi	526	97	563,37				
	ne rade	251	96	541,68				

Rezultati predstavljeni u tablici ukazuju na to da postoji vrlo malo statistički značajnih razlika između skupina ispitanika s obzirom na stupanj stručne spreme roditelja i njihovo zaposlenje. Jedine razlike se pojavljuju na subskali bijesa i dominacije u odnosu na zaposlenje roditelja, te subskali bijesa u odnosu na stručnu spremu oca. Između kojih skupina postoje razlike utvrđeno je Man-Vitnijevim U testom.

Tablica 16. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika na subskalama bijesa i dominantnosti s obzirom na stupanj obrazovanja oca i zaposlenje roditelja

Varijable	Skupine	N	Md	Mean rank	U	z	p	r
Bijes	OŠ otac	282	12	236,35	20347,5	-2,413	0,016*	0,114
	VSS otac	167	11	205,84				
Bijes	oba rade	354	12	288,95	39454	-2,430	0,015*	0,099
	ne rade	252	13	323,94				
Bijes	jedan radi	526	12	376,40	59388	-2,353	0,019*	0,084
	ne rade	252	13	416,83				
Dominacija	jedan radi	526	15	373,28	57742,5	-2,914	0,004*	0,104
	ne rade	252	16	423,36				

Rezultati u tablici ukazuju na statistički značajne razlike između ispitanika čiji očevi imaju završenu osnovnu školu i fakultet, po pitanju bijesa. Ispitanici čiji očevi imaju završenu osnovnu školu ispoljavaju više bijesa od onih čiji su očevi visokoobrazovani. Veličina učinka je mala, pa ne treba raditi generalizaciju.

Kada je u pitanju zaposlenje roditelja, najbolja situacija je u obiteljima u kojima su oba ili barem jedan roditelj zaposleni. Ispitanici iz ovih obitelji su postizali niže rezultate na skalama bijesa i dominacije u odnosu na ispitanike čiji roditelji nisu zaposleni. I ovdje je veličina učinka mala.

Agresivnost ispitanika u različitim općinama

U namjeri da ispitamo postoje li razlike u sklonosti ka ispoljavanju agresivnog ponašanja u određenim općinama u kojima je istraživanje sprovedeno, izvršili smo poređenje ovih skupina ispitanika prema skali BODH.

Tablica 17. Prikaz deskriptivnih parametara i značajnosti razlika u sklonosti agresivnom ponašanju s obzirom na općinu u kojoj žive

Varijabla	Varijabla	Skupina	N	MD	Mean Rank	H	df	p
općina	Bijes	Bihać	158	11	493,32	11,174	6	0,083
		Bijeljina	174	13	588,91			
		Brčko	191	11	534,53			
		Bužim	175	11	525,86			
		Cazin	145	13	568,30			
		Prijedor	102	11,5	570,13			
		V. Kladaša	153	12	576,87			
	Osvetoljubivost	Bihać	158	13	499,83	13,308	6	0,038*
		Bijeljina	174	15	618,86			
		Brčko	191	14	545,13			
		Bužim	175	13	531,82			
		Cazin	145	13	541,93			
		Prijedor	102	14	537,71			
		V. Kladaša	153	14	562,63			
	Dominacija	Bihać	158	15	508,10	34,686	6	0,000*
		Bijeljina	174	17	634,66			
		Brčko	191	15	560,31			
		Bužim	175	13	462,97			
		Cazin	145	15	524,69			
		Prijedor	102	15	544,40			
		V. Kladaša	153	17	607,79			
	Hostilnost	Bihać	158	16	537,23	7,491	6	0,278
		Bijeljina	174	16	552,56			
		Brčko	191	16	511,47			
		Bužim	175	17	574,90			
		Cazin	145	17	593,44			
		Prijedor	102	16	526,24			
		V. Kladaša	153	17	550,98			

Na osnovu rezultata predstavljenih u tablici vidljivo je da se statistički značajna razlika pojavila na dimenzijama osvetoljubivosti i dominacije. Najviše rezultate na dimenziji osvetoljubivosti postižu ispitanici iz općine Bijeljina, a na dimenziji dominacije ispitanici iz Bijeljine i Velike Kladaše.

RAZLOZI NEPOHAĐANJA ŠKOLE

Tijekom istraživanja smo ispitanike koji ne pohađaju školu pitali zbog čega je ne pohađaju. Dobljene odgovore iznosimo u nastavku.

Tablica 18. Deskriptivni prikaz razloga nepohađanja škole

Razlozi nepohađanja škole	N		%	
	M	Ž	M	Ž
Bolest	0	3	0	5,66
Nemaju prevoz	2	2	3,77	3,77
Moraju da rade	9	3	16,98	5,66
Ne žele	11	9	20,74	16,98
Njihovi roditelji ne žele	6	3	11,32	5,66
Odlaze u drugu državu	3	6	5,66	11,32
Udaja	0	5	0	9,43
UKUPNO	31	31		

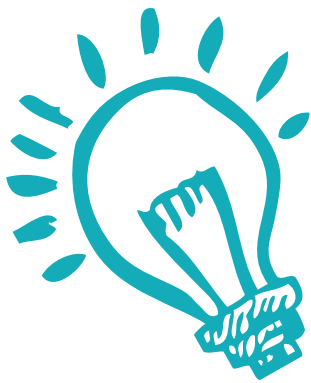
Na osnovu rezultata u tablici, možemo zaključiti da je izostanak motivacije za školovanje najčešće navođen razlog nepohađanja. Nakon pomenutog, kao razlozi navođeni su potreba za radom i zaradom, preseljenje u drugu državu i izostanak potpore od strane roditelja.

Kada se danim rezultatima dodaju i rezultati koje su isti ispitanici postizali na skalama korištenim u ovom istraživanju, dobija se, barem za predmetni uzorak, potvrda da su:

- izostanak motivacije,
- zainteresiranost za školu,
- potpora roditelja,
- doživljaj obitelji kao sigurne baze,
- sklonost agresivnim oblicima ponašanja i
- neadekvatna slika o sebi

čimbenici koji mogu biti indikatori na osnovu kojih se može pretpostaviti da bi dijete moglo prestati pohađati školu.

KVALITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA

Kvalitativni dio istraživanja sproveden je s predstavnicima nadležnih ministarstava, te institucija obrazovanja i socijalne zaštite, kao i s djecom koja su napustila ili se vratila obrazovnom sustavu i svojim roditeljima.

Za istraživanje su kod predstavnika institucija obrazovanja i socijalne zaštite upotrijebljene fokus skupine, dok su s predstavnicima nadležnih ministarstava vršeni intervjui. Učesnici su razgovarali o problemu napuštanja obrazovanja, njegovim uzrocima i indikatorima, te postojanju preventivnih programa i potpore kakvu bi institucije trebale imati od strane nadležnih ministarstava.

Kod djece koja su napustila sustav obrazovanja, kao i djece koja su se vratila u škole, te njihovih roditelja, rađene su studije slučaja.

PROBLEM NAPUŠTANJA OBRAZOVNOG SUSTAVA

Ispitanici iz fokus skupina i intervjua smatraju da je napuštanje obrazovnog sustava problem koji je prisutan u njihovim zajednicama, da se ono registrira i u osnovnim i u srednjim školama, ali da djeca češće napuštaju srednju nego osnovnu školu. Napuštanje srednje škole obrazlaže se njenom neobaveznošću. Kada su u pitanju osnovne škole, ispitanici smatraju da djeca češće napuštaju osnovne škole u ruralnim nego u urbanim krajevima.

Djeca koja napuštaju školu pripadaju obiteljima u kojima nitko ne radi, te su socijalno ugrožene, obiteljima koje žive udaljene od škole ili onima u kojima se, zbog neobrazovanosti roditelja, ne pridaje značaj obrazovanju. Pored toga, ispitanici smatraju da obrazovni sustav najčešće napuštaju djeca romske nacionalnosti, djeca iz nepotpunih i disfunkcionalnih obitelji, kao i djeca bez roditeljske skrbi, te djeca s poteškoćama u razvoju.

“ Uglavnom se radi o učenicima koji u svojim obiteljima imaju disfunkciju ili loš socio-ekonomski moment. (učesnik fokus skupine u Brčkom)

“ U nekom proteklom periodu je bilo napuštanja škola od strane Romkinja, najčešće znači djevojčice, manje dječaci, i bilo je nekoliko slučajeva o kojima sam baš s kolegicom razgovarala, 2-3 Romkinje su napustile, ali one znaju da kad napune 15 godina više ne moraju pohađati. (učesnik fokus skupine u Prijedoru)

Određeni broj ispitanika smatra da su i djeca iz obitelji u kojima vlada obiteljsko nasilje ugrožena i zanemarena, te da spadaju u riziko skupine za napuštanje škole.

“ Pretpostavljam da su to djeca koja dolaze iz socijalno i materijalno ugroženih obitelji, u kojima postoji problem nasilja u obitelji ili zanemarivanja djece, mislim da su to određene socijalne kategorije koje su najpodložnije za to. (ispitanica iz Prijedora)

Za djecu s poteškoćama u razvoju i djecu romske nacionalnosti, ispitanici navode da ona predstavljaju ugroženu kategoriju jer neka od njih nemaju priliku niti započeti obrazovanje s obzirom na to da ih roditelji ne upisuju u školu; djeca romske nacionalnosti, koja uslijed čestog mijenjanja mjesta boravišta nisu ni prijavljena, za sustav znaju biti posebno nevidljiva.

Kada su govorili o potencijalnim indikatorima za utvrđivanje riziko skupine djece koja bi mogla napustiti obrazovni sustav, ispitanici su naglašavali da su djeca koja najčešće napuštaju obrazovni sustav ona koja imaju veliki broj izostanaka, te ona kojima roditelji te izostanke ne pravdaju. Posebno je indikativno, kada se roditelji ni na poziv centra za socijalni rad, ne pojavljuju u školi.

Kada dijete počne intenzivno izostajati s nastave, škola poziva roditelje na razgovor, a ukoliko se roditelji ne odazovu, kontaktira se centar za socijalni rad. Međutim, ispitanici iz centara su navodili da se u takvim situacijama od roditelja često dobije povratna informacija da nemaju novaca za školovanje djeteta. Ukoliko je dijete učenik osnovne škole, koja je obvezna, događa se da roditelji izbjegavaju dolazak u centar, a ukoliko je riječ o srednjoškolcu, centru su vezane ruke, jer srednja škola nije obvezna. Na jednoj od fokus skupina istaknut je i problem loše suradnje centra za socijalni rad i škole.

“ **Međutim, ja moram istaći ovdje da mi nemamo dobru suradnju s Centrom za socijalni rad. Jednostavno jer se škola nalazi 20 km udaljena od samog grada i odgovor svaki put je da oni nemaju dovoljno osoblja ni automobila da mogu izaći na teren. Šalju pozive roditeljima koji bi onda trebali dolaziti s djecom na savjetovanje i seanse u Centar za socijalni rad, međutim na žalost zbog teške socio-ekonomske situacije roditelji ne mogu to odraditi. Odu jednom i tu se sva priča završi, što znači da bismo mi svakako trebali imati jednog djelatnika koji bi bio dostupan samo našoj školi koja je na takvom terenu kakvom jeste.** (učesnik fokus skupine u Bihaću)

STATISTIČKI PODACI O DJECI KOJA NAPUŠTAJU OBRAZOVANJE

Ministarstva imaju podatke o tome koliko djece tijekom jedne školske godine napusti obrazovni sustav, ali veliki problem u vođenju adekvatne statistike predstavljaju djeca koja promijene mjesto boravka, a škola iz koje su ispisani ne dobije podatak o tome nastavljaju li svoje obrazovanje i gdje. Pomenuto je posebno teško utvrditi kada dijete promijeni i državu, te se s obitelji nastani u inozemstvu. Za razliku od nadležnih ministarstava, pedagoške institucije imaju pojedinačne statistike po školama, ali ne i zbirnu.

“ **Ti podaci se vode po školama, dostavljaju oni nama, Pedagoškoj instituciji, ali nemamo kumulativno zbirni broj.** (ispitanik iz Brčkog)

PREVENTIVNI PROGRAMI ZA NAPUŠTANJE OBRAZOVNOG SUSTAVA

Ispitanici navode da nema posebnih preventivnih programa koji se kontinuirano provode, već da se oni izvode sporadično, od strane međunarodnih organizacija kao što su Save the Children i OSCE, te lokalnih nevladinih organizacija i sveučilišta. Ovo su preventivni programi usmjereni na podizanje svijesti o značaju obrazovanja, pa se u okviru njih radi kako s djecom, tako i s njihovim roditeljima. Lokalne zajednice se trude da za djecu koja žive u udaljenim mjestima osiguraju prevoz, a za djecu iz socijalno ugroženih obitelji i knjige za školovanje.

“ **Već na početku školske godine ta djeca imaju problem s nabavkom školskih udžbenika. Obraćaju se nama. Mi obično imamo te neke rezerve pa mi njima dijelimo te knjige iz godine u godinu, neki vraćaju pa tako kružimo.** (učesnik fokus skupine iz Srebrenika)

Međutim, ono što ispitanici navode jeste da je ipak, po njihovom mišljenju, svijest o značaju obrazovanja nešto što dominantno utječe na odluku roditelja hoće li dijete napustiti obrazovni sustav ili ne. Neki od njih smatraju da se ta svijest podiže u školi na satima odjeljske zajednice.

“ **Na satima odjeljske zajednice, kada se ukazuje na, ne znam, od neophodnosti obrazovanja** (ispitanik iz Brčkog)

Kada je riječ o preventivnom radu, ispitanici smatraju da bi bilo neophodno uvezati sustav osnovnih i srednjih škola, te da svi budu obvezni jedni s drugima dijeliti informacije o djeci koja mijenjaju škole, prevashodno na razini entiteta/županije, a potom i na razini države. Na taj način bi se manje gubili podaci o djeci koja mijenjaju mjesto boravišta, ali ostaju u BiH.

USPJEŠNE PRIČE DJECE KOJA SU SE VRATILA U ŠKOLE

Sagledavanjem informacija koje su stručnjaci prikupili tijekom intervjua i fokus skupina, može se steći utisak da se nalazimo u teškoj situaciji, jer smo svjesni da određeni broj djece napušta obrazovanje, ali nismo u prilici utvrditi koji je to broj. Ni škole ni nadležna ministarstva nemaju mogućnost voditi adekvatnu statistiku, a preventivni programi ne postoje ni na lokalnoj ni na županijskoj/entitetskoj razini.

Međutim, u okviru ovog istraživanja rađene su i studije slučaja s djecom koja su iskusila proces napuštanja obrazovnog sustava, ali koja su se vratila u škole. Ono što je za većinu ovih ispitanika zajedničko jeste da ih, prema njihovim izjavama, nakon što su prestali pohađati školu nitko nije kontaktirao. Tako npr. djevojčicu (16 godina) koja je napustila školu na početku polugodišta u devetom razredu osnovne škole, nitko iz škole nikada nije kontaktirao i ona kaže:

“Školu sam napustila zbog privatnih problema, a odluka da napustim školu bila je samo moja. U periodu kada sam napustila školu upoznala sam gospođu koja je koordinator istraživanja i samo zbog razgovora s njom i njene potpore donijela sam odluku da se vratim školovanju.

Slična situacija je i kod njene vršnjakinje, koja je školu napustila kada je imala 14 godina i koja kaže:

“Školu sam napustila zbog udaje i samostalno sam donijela tu odluku. Pokajala sam se zbog te odluke jer nisam mogla naći posao, a nedostajalo mi je i društvo iz škole. Svakom djetetu bih rekla da ne napušta obrazovanje.

Da loša financijska situacija u obitelji može biti uzrok napuštanja škole, govori i životna priča djevojčice (16 godina) koja je školu napustila kada je imala 15 godina i ni nju, po njenim riječima, nitko iz škole nije kontaktirao:

“Napustila sam obrazovanje zbog loše financijske situacije, odnosno nemogućnosti financiranja prijevoza do škole. U školu sam se vratila zahvaljujući istraživačici ‘J’ koja je radila anketu o djeci koja ne idu u školu. Drugoj djeci bih savjetovala da nikako ne napuštaju školu.

Utjecaj roditelja je vrlo važan u školovanju svakog djeteta. Ovo dokazuje i priča djevojčice (11 godina) koja je školu napustila u drugom razredu i koja kaže:

“Nisam mogla ići u školu jer sam se plašila. Učiteljica je vikala na drugu djecu pa sam se plašila, a mama je svaki dan bila pored prozora škole dok ja ne završim nastavu. Bilo mi je žao što sam napustila školu i nedostajali su mi prijatelji iz škole. Mamu je nazvala neka ‘teta’ koja je rekla da ću ići u dom ukoliko se ne vratim u školu. Vratila sam se u školu i sada idem bez mame.

Koliko su teške životne priče svakog od ove djece, znaju oni koji žive u sličnim uvjetima. One postaju još teže kada zajednica, stručnjaci koji s tom djecom rade u školi, ne vide njihov problem ili ga ne razumiju, pa onda i ne reagiraju u situacijama kada im je njihova pomoć neophodna. Jedna od tih situacija je i napuštanje škole. Prilikom ispitivanja ove djece, istraživači su naišli i na jednog dječaka (15 godina) koji je imao sreću da su, kada je napustio školu, stručnjaci iz škole reagirali i motivirali ga da se vrati i završi osnovnu školu. Njegova priča je sljedeća:

“Imao sam problema s vršnjacima iz drugog mjesta s kojima sam se često tukao. Samostalno sam donio odluku da ne želim da idem u školu. Istraživačica ‘F’ je najviše utjecala na mene da se ponovno vratim u školu. Završio sam 8. razred i odmah sam sada u devetom razredu.

Djeca koja su bila naši ispitanici i s kojom su rađene studije slučaja su vrlo hrabra djeca. Njihove životne priče su veoma teške i komplicirane, a motivacija za učenje i stjecanje znanja i vještina labilna. U ovakvim situacijama je vrlo važno djeci pružiti potporu, kako bi uvidjeli da postoje odrasli ljudi kojima su oni okruženi, koji misle ne njih i na njihovo dobro, i koji su tu da im pruže potrebnu potporu. Zato je važno da se djeci koja napuste obrazovni sustav stručnjaci iz tog sustava obrate i pruže pomoć. Osnovno obrazovanje je obvezatno i ukoliko toga nisu svjesni roditelji djeteta, potrebno je da budu svjesni stručnjaci koji imaju zadatak stati na stranu djeteta i u najboljem interesu djeteta insistirati na njegovom obrazovanju, jer je obrazovanje u interesu svake ljudske jedinke. Ovoj djeci je ponekad dovoljno vrlo malo riječi da shvate da su pogriješila i da nastave dalje.

OKRUGLI STOLOVI

Istraživanje koje smo obavili na 1132 ispitanika, djece i mladeži iz osam općina u BiH, pružilo je dosta korisnih informacija, ali i ostavilo mnogo pitanja. Ovo nije bilo samo terensko istraživanje u okviru kojega su se primjenjivale kvantitativne tehnike - ono je provedeno uz kombiniranje kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. Ovakva kombinacija daje mnogo bolji uvid u situaciju na terenu. Pored toga što su u okviru istraživanja primjenjivane različite tehnike, upitnici, skale procjene, fokus skupine i intervjui, preliminarni rezultati istraživanja bili su prezentirani i predstavnicima lokalnih zajednica, te su ih oni imali priliku i komentirati. Ove aktivnosti imale su za cilj prikupljanje povratnih informacija od učesnika koji direktno rade s djecom ili su indirektno uključeni u sfere u kojima se djeca odgajaju i obrazuju.

U narednom dijelu teksta bit će predstavljeni zaključci za svaku od obuhvaćenih općina, poštujući njihove specifičnosti.

Na okruglom stolu u Brčko Distriktu bilo je, s organizatorima, ukupno 44 učesnika, što je imponozantan broj. Većinu prisutnih činili su predstavnici odgojno-obrazovnih ustanova. Zaključci do kojih se došlo nakon diskusije su sljedeći:

1. Uspostaviti baze podataka o djeci uzrasta do 6 godina, u cilju učinkovitijeg praćenja upisa prvaka i sprečavanja izbjegavanja školske obveze.
2. Osmisliti preventivni program koji bi obuhvaćao rad, kako s djecom, tako i s njihovim roditeljima, ali i prosvjetnim djelatnicima.
3. Otvoriti dnevne boravake za djecu koja su pod rizikom da napuste sustav obrazovanja, u okviru kojih bi se s njima dodatno radilo na obrazovanju.
4. Ojačati odgojno-obrazovne ustanove stručnim suradnicima.
5. Raditi na reviziji zakona o dječijim dodacima, te omogućiti praćenje djeteta u obrazovnom sustavu putem analize podataka o ostvarivanju prava na dječiji dodatak.
6. Raditi na izradi multisektorskog protokola kojim bi se jasno definirale odgovornosti svih aktera u skrbi o najboljem interesu djeteta.

Na okruglom stolu u Bijeljini bilo je prisutno 22 sudionika, zajedno s organizatorima. I ovdje su dominirali predstavnici odgojno-obrazovnih ustanova. Zaključci do kojih se došlo su sljedeći:

1. Uspostaviti baze podataka o djeci uzrasta do 6 godina, u cilju učinkovitijeg praćenja upisa prvaka i sprečavanja izbjegavanja školske obveze.
2. Osmisliti preventivni program koji bi obuhvaćao rad, kako s djecom tako i s njihovim roditeljima, ali i prosvjetnim djelatnicima.
3. Ojačati odgojno-obrazovne ustanove stručnim suradnicima.

4. Osposobiti nastavnici kadar za rad s djecom s različitim poteškoćama, kako bi učinkovitije izvodili nastavu s njima.
5. Uspostaviti bazu podataka na razini općine o djeci koja napuste obrazovni sustav.
6. Omogućiti personalne asistente djeci s poteškoćama u razvoju, te im omogućiti upisivanje u redovne srednje škole.
7. Intenzivirati posjete stručnih djelatnika obiteljima koje su u stanju potrebe.
8. Inovirati nastavni proces na različite načine: uvođenjem roditelja kao pomagača u nastavnom procesu, primjenom suvremenih metoda i tehnika rada, dovođenjem volontera koji bi bili od pomoći nastavnom osoblju.
9. Kroz različite edukacije motivirati roditelje da upisuju djecu u školu te da spriječe njihovo napuštanje obrazovnog sustava.
10. Raditi na izmjenama svih pravnih akata čijom se neučinkovitom primjenom omogućava da djeca napuštaju obrazovni sustav u osnovnoj školi, a da roditelji ne snose posljedice.
11. Raditi na izradi multisektorskog protokola kojim bi se jasno definirale odgovornosti svih aktera u skrbi o najboljem interesu djeteta.
12. Intenzivnije primjenjivati programe dnevnog boravka djece u riziku od napuštanja obrazovanja, kao i programe dodatne i dopunske nastave kao vid pomoći u svladavanju nastavnog programa.

U općini Srebrenik na okruglom stolu je prisustvovalo 22 učesnika, zajedno s organizatorima. Zaključci s ovog skupa su sljedeći:

1. Uspostaviti baze podataka o djeci uzrasta od 6 godina koja postaju školski obveznici, koja bi se slala svakoj školi, u skladu sa školskim upisnim područjem, u cilju učinkovitog praćenja upis prvaka i sprečavanja izbjegavanja školske obveze.
2. Osmisliti preventivni program koji bi obuhvatao rad, kako s djecom, tako i s njihovim roditeljima, ali i prosvjetnim djelatnicima.
3. Intenzivirati posjete stručnih djelatnika obiteljima koje su u stanju potrebe.
4. Organizirati obuke za roditelje o pozitivnom roditeljstvu, te ih na taj način obučiti kako učinkovito odgajati djecu.
5. Ojačati odgojno-obrazovne ustanove stručnim suradnicima.
6. Omogućiti djeci koja su u riziku od napuštanja obrazovnog sustava dodatnu nastavu, kako bi im se pomoglo da svladaju nastavno gradivo.
7. Raditi na osiguranju prevoza učenika iz udaljenih krajeva.
8. Raditi na zapošljavanju osoba s poteškoćama u razvoju nakon završetka obrazovanja.
9. Povećati angažman roditelja u nastavnom procesu.
10. Otvoriti dnevne boravke za djecu koja su pod rizikom da napuste sustav obrazovanja, u okviru kojih bi se s njima dodatno radilo na obrazovanju.
11. Raditi na izradi multisektorskog protokola kojim bi se jasno definirale odgovornosti svih aktera u skrbi o najboljem interesu djeteta.

Na okruglom stolu u Bihaću sudjelovao je 41 sudionik, zajedno s organizatorima, a nakon predstavljanja rezultata i provedene rasprave, izvedeni su sljedeći zaključci:

1. Neophodna je veća potpora lokalne zajednice, kao i bolja suradnja između osnovnih i srednjih škola.
2. Preuzeti primjer dobre prakse vođenja učeničkih dosijea u osnovnim i srednjim školama u Republici Srpskoj kojima se djeca kontinuirano prate, a to praćenje počinje u osnovnoj pa ga preuzima srednja škola.
3. Kreirati mehanizme koordinacije u postupanju svih ključnih aktera u slučajevima napuštanja obrazovnog sustava.
4. Unaprijediti suradnju s roditeljima, obiteljima, organizacijama civilnog društva i dostupnim servisima u zajednici.
5. Ojačati odgojno-obrazovne ustanove stručnim suradnicima.

6. Kreirati prilagođene planove i programe u srednjim školama prema potrebama na tržištu rada, kao jedno od rješenja bolje motivacije učenika za završetak školovanja.
7. Srednje obrazovanje mora biti obvezatno.
8. Neophodno je da se u svim školama napravi socijalna karta svih učenika, koja bi bila osnova za izradu individualnih preventivnih programa.

Na okruglom stolu u Prijedoru učestvovalo je 19 prosvjetnih djelatnika koji su zajedno izveli sljedeće zaključke, na osnovu rezultata istraživanja i rasprave:

1. Problematika je složenija od onog što se mislilo i što je istraživanje pokazalo, očekuje se da je ovo fenomen koji će tek uzeti maha u budućnosti, posebice u srednjim školama.
2. Ključ problema je obitelj, te je neophodno tražiti sustavna rješenja za jačanje potpore obitelji u materijalnom i stručnom smislu.
3. Potrebno je više rada na polju motivacije djece u obrazovanju.
4. Prema nekim pokazateljima 10 djece romske populacije je izvan školskog sustava.
5. Postoji dobra praksa za razvijanje mehanizama za upućivanje koji još ne postoje i svi primjeri dobre prakse mogu biti dobar osnov za daljnji rad.
6. Potrebno je otvoriti dnevne centre za djecu u riziku.

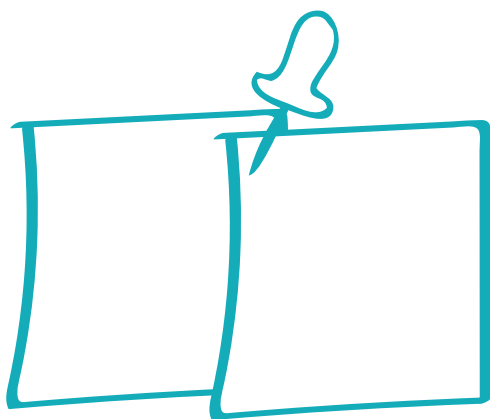
Na osnovu zaključaka s održanih pet okruglih stolova, možemo napraviti sljedeću sintezu. Svi su suglasni da problem napuštanja obrazovanja postoji i da bi mogao biti i ozbiljniji ukoliko se nešto ne poduzme. Sudionici su davali prijedloge za rješavanje ovog problema na lokalnoj razini:

- otvaranjem dnevnih centara,
- organizacijom stručnjaka na razini lokalne zajednice,
- izradom preventivnih programa na razini lokalnih zajednica u skladu s njihovim potrebama, kako bi se spriječilo napuštanje obrazovanja,

ali i sustavna rješenja, poput:

- revizije nastavnog plana i programa kako bi se nastava učinila interesantnijom djeci,
- uvođenja osobnih asistenata u nastavni proces u svrhu pomaganja djeci kojoj je pomoć potrebna,
- izrade multisektorskog protokola kojim bi se jasno definirale odgovornosti svih aktera u skrbi o najboljem interesu djeteta,
- evidentiranja djece uzrastado 6 godina radi lakšeg praćenja prilikom upisa i brže intervencije ukoliko dijete ne dođe na upis, te
- jačanja odgojno-obrazovnih institucija stručnim kadrom.

ZAKLJUČCI

Život u XXI stoljeću je pun izazova, ali je pun izazova bio i ranije, međutim, biti neobrazovan danas sa sobom nosi mnogo veće posljedice nego ranije. Okruženi tehnologijom, mnoštvom informacija, te ubrzanim razvojem na svim poljima, mladi ljudi trebaju biti spremni na konstantna prilagođavanja. Na to se mogu spremati jedino ukoliko se obrazuju te ulažu u svoje učenje i nakon završetka formalnog obrazovanja. Stoga, mladi ljudi koji napuste obrazovni sustav predstavljaju ranjivu skupinu, za koju ima sve manje posla na tržištu rada. Kada se govori o napuštanju obrazovnog sustava, onda je potrebno napraviti razliku između napuštanja osnovne i srednje škole. Naime, odlaskom iz osnovne škole dijete ostaje potpuno nepismeno i njegov kognitivni razvoj nema adekvatne uvjete da nastavi prirodnim tijekom, već zaostaje. Na ovaj način, javlja se određeni broj mladih ljudi koji imaju karakteristike osoba s poteškoćama u intelektualnom razvoju. Ukoliko mlada osoba napusti srednju školu, ona nema toliko problem u razvoju koliko ima problem snaći se u društvu i privređivati.

Ovo istraživanje imalo je za cilj s terena prikupiti što je moguće više informacija koje su vezane za razloge zbog kojih djeca i mladež napuštaju obrazovni sustav u BiH. Podaci koje smo dobili ukazuju na to da se naša djeca koja napuštaju obrazovni sustav ni po čemu ne razlikuju od djece u drugim državama, kada su u pitanju razlozi za njegovo napuštanje. Dakle, najčešće ga napuštaju jer nisu zainteresirani za školu ni motivirani za učenje, jer nemaju potporu roditelja, te doživljaj obitelji kao sigurne baze, a skloniji su, od vršnjaka iz opće populacije, nešto agresivnijem ponašanju i imaju lošiju sliku o sebi od ostalih. Kako je ove djece u uzorku bilo vrlo malo, nisu mogle biti primjenjene ozbiljnije statističke tehnike za upoređivanje njihovih rezultata s drugima.

Obitelj je jedan od vrlo važnih čimbenika kada je napuštanje obrazovanja u pitanju. Djeca koja napuštaju školu pripadaju obiteljima koje spadaju u skupinu socijalno ugroženih, a koje karakterizira nezaposlenost roditelja, te nedostatak osnovnih sredstava za život, neobrazovanost roditelji i nastanjenost obitelji daleko od škole. Pored toga, obitelji u kojima roditelji ne pridaju značaja obrazovanju predstavljaju čimbenik koji utječe na dijete da ne razvije svijest o značaju obrazovanja, te djeca iz takvih obitelji napuštaju obrazovanje. Disfunkcionalnost obitelji je još jedan od riziko čimbenika za napuštanje obrazovnog sustava, a od svih oblika disfunkcionalnosti najviše su se isticala obitelji u kojima je jedan ili oba roditelja psihički obolio, te u kojima vlada obiteljsko nasilje.

Pored djece koja potječu iz gore opisanih obitelji, ugrožena su i djeca koja imaju problema u razvoju, djeca bez roditeljskog staranja, kao i djeca romske populacije. Gore navedeni problemi u obiteljskom funkcioniranju imaju više utjecaja na napuštanje obrazovanja kod djece koja pohađaju srednju, nego kod djece koja pohađaju osnovnu školu. Ovdje je potrebno izdvojiti djecu s poteškoćama u razvoju koja su ponekad potpuno lišena prilike zaobrazovanje, zbog želje roditelja ili zbog neadekvatne atmosfere u školi u koju budu upisana, pa su u startu neprihvaćena i bivaju odbačena.

Kada je opća populacija u pitanju dobijeni su interesantni podaci. Naime, oni su zadovoljni školom, s tim da je zadovoljstvo manje kod srednjoškolaca u odnosu na osnovce. Osnovci članove svojih obitelji doživljavaju prisnijima i obitelji adaptabilnijima od srednjoškolaca, što je i očekivano, ali su zato srednjoškolci skloniji bijesu, dominaciji i hostilnosti. Kada se sagleda uzorak srednjoškolaca, vidljiv je utjecaj perioda u kojem se nalaze, ali isto tako i svi rizici s kojima se srednjoškolci susreću.

Rezultati su uspoređeni i po spolu, stručnoj spremi roditelja, zaposlenju, te općinama. Ono što je posebno interesantno jeste da su ispitanici ženskog spola više zadovoljni školom, što je vjerojatno produkt njihove sklonosti lakšem prilagođavanju (Vallerand, Fortier i Guay, 1997; Tidwell, 1988). One svoje obitelji doživljavaju kohezivnijim i fleksibilnijim od muških, a muški ispitanici su skloniji osvetoljubivosti i dominaciji.

Kada su roditelji u pitanju, ispitanicima u našem uzorku je vrlo važno da imaju njihovu potporu, da obitelj doživljavaju kohezivnom i fleksibilnom, ali isto tako da u obitelji osjećaju egzistencijalnu sigurnost, jer su ispitanici iz obitelji u kojima makar jedan roditelj radi pokazivali manje agresivnog ponašanja, a više zadovoljstva školom.

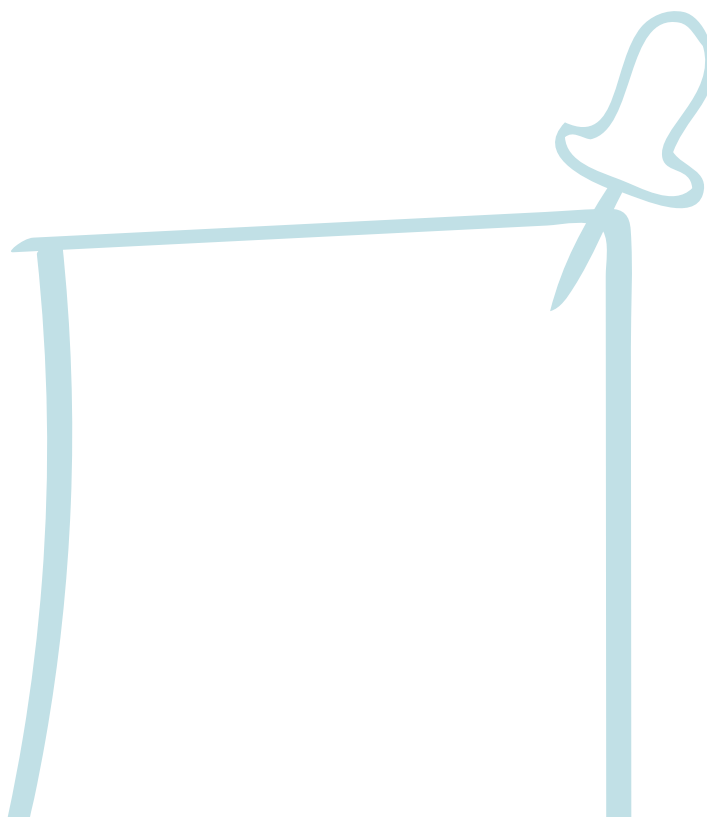
Također, vidljivo je da ispitanici iz opće populacije obitelj vide kao glavni oslonac kada je obrazovanje u pitanju i stoga je vrlo važno raditi na uočavanju svih potencijalnih indikatora rizika vezanih za obitelj koji bi mogli utjecati na to da dijete napusti obrazovanje, a da obitelj pravovremeno ne intervenira i djetetu ne pruži pomoć i potporu.

U radu s obiteljima čije je dijete napustilo obrazovni sustav vrlo je važna saradnja škole i centra za socijalni rad. Ova saradnja je posebno važna u periodu kada dijete počne intenzivnije da izostajati, a roditelji ne pravdaju izostanke i ne odazivaju se na poziv škole, kao i u situacijama kada roditelji pravdaju izostanke učenika kojih ima mnogo, a koji nisu uzrokovani bolešću.

U sklopu ovog istraživanja održano je i pet okruglih stolova na kojima su predstavljeni preliminarni rezultati i od učesnika su traženi komentari i prijedlozi za daljnje preventivno djelovanje kada je ovaj problem u pitanju. Svi sudionici su suglasni da problem napuštanja obrazovanja postoji i da bi mogao biti i ozbiljniji, ali da je vrlo važno, kako na razini lokalnih zajednica, tako i na razini entitetskih/županijskih vlasti i vlasti Brčko Distrikta, nešto pod hitno poduzeti. Učesnici su istakli da je neophodno raditi ne samo na uspostavljanju baze podataka djece koja se trebaju upisati u prvi razred, već da je jednako važno pratiti kretanje svakog djeteta u okviru države kada ono mijenja mjesto boravišta/prebivališta. Značajno je i osnaživanje odgojno-obrazovnih ustanova stručnjacima pedagoške, psihološke i defektološke struke, kao i stručnjacima iz oblasti socijalnog rada, kako bi ove institucije preventivno djelovale i bile efikasnije u radu s djecom koja spadaju u riziko skupine. Multidisciplinarni

pristup je od strane učesnika istaknut kao neophodnost u preventivnom radu u oblasti napuštanja obrazovnog sustava. Ovakvim pristupom se skrb za djecu pojačava, jer se na dijete gleda iz ugla različitih profesija. Učesnici su smatrali i da lokalne zajednice trebaju ponuditi preventivne programe u skladu s karakteristikama riziko skupina djece na njihovom lokalitetu, te da se sve odgovorne institucije na razini jedne lokalne zajednice moraju uvezati i kvalitetno surađivati kada je u pitanju problem napuštanja obrazovnog sustava.

Na kraju, ovo istraživanje je potvrdilo da je obitelj najvažniji dio svakog društva i da je ona vrlo važna i utjecajna u odrastanju svakog djeteta, te da joj je vrlo važno pružiti potporu kada je u pitanju djetetov razvoj, a posebice njegovo obrazovanje. Roditelji jesu ti koji imaju obvezu skrbiti o svom djetetu, ali u situaciji kada su ograničeni, kako svojim osobnim, tako i materijalnim kapacitetima, društvo je to koje treba da im pomogne. Obrazovanje djece je jedno od temeljnih prava svakog djeteta i zato se ne smije dozvoliti da djeca napuštaju obrazovne institucije po bilo kojem osnovu ili iz ma kakvog razloga.

PREPORUKE

Sagledavši sve dobijene rezultate kako kvantitativnog, tako i kvalitativnog dijela istraživanja, te uključujući javne rasprave na kojima se vrlo ozbiljno razgovaralo o preliminarnim rezultatima istraživanja i na lokalnoj, ali i predlagale izravne aktivnosti na sustavnoj razini, u ovom dijelu izvješća predlažemo preporuke koje smo svrstali u sljedeće kategorije: preporuke za odgojno-obrazovne institucije, jačanje institucija, organizacija i ustanova na lokalnoj razini i jačanje sustava na entitetskoj/županijskoj i državnoj razini.

1. Preporuke za odgojno-obrazovne institucije:
  - a) Ojačavati nastavni kadar kompetencijama koje spadaju u domen pedagoško – psiholoških kompetencija, kroz dodatne edukacije, seminare, kako bi mogli:
    - a. prepoznati dijete koje je u riziko skupini djece koja napuštaju obrazovni sustav,
    - b. individualizirati nastavni proces i omogućiti svakom djetetu da se obrazuje u skladu sa svojim kapacitetima, te da svoje kapacitete razvija do njihovog maksimuma.
  - b) Raditi na jačanju suradnje, a samim tim i povjerenja, između roditelja i škole, omogućavanjem roditeljima da surađuju s nastavnicima u nastavnom procesu, te da na bilo koji drugi način volontiraju u okviru škola i/ili institucija. Primjenom ove preporuke bi se roditeljima izravno dalo do znanja da su važan partner u radu s njihovom djecom i da ih škola uvažava.
  - c) Suradnja s roditeljima treba početi prije nego što njihovo dijete krene u školu. Ovo se može ostvariti tako da se za roditelje, nakon upisa djece u osnovnu školu, održi predavanje na temu pripreme djeteta za polazak u školu, kao i o tome koji je značaj obrazovanja za razvoj njihovog djeteta. Roditelji bi trebali dobiti informaciju da su, polaskom djeteta u školu, partneri prosvjetnim djelatnicima u radu s djetetom.
  - d) Djeci s poteškoćama u razvoju prilagoditi školsku infrastrukturu, omogućiti asistenta u nastavi i dr. kako bi njihovo školovanje za njih bilo adekvatno. Prilagođavanjem infrastrukture djetetu s poteškoćama u razvoju pokazuje roditeljima da je dijete dobrodošlo u školu i da ima jednak pristup školi kao i njegovi vršnjaci. Na taj način stvara se pozitivna klima za dolazak djece s poteškoćama u tjelesnom razvoju i njihovim školovanjem u redovnim školama.

Uvođenje personalnog asistenta znači pomoć kako djetetu, tako i prosvjetnim djelatnicima, koji s djetetom rade. Na ovaj način se individualizira rad s djetetom koje ima poteškoće u radu i omogućava mu se brži napredak. Također, ovo može biti motivirajuće za roditelje da djecu s poteškoćama upisuju u školu i da vjeruju da njihova djeca mogu biti prihvaćena, te da je rad s njima adekvatan.

- e) Osnovne i srednje škole bi trebale da razvijati suradnju u smislu dijeljenja informacija koje su povezane s upisom osnovaca u srednje škole. Ovo znači da je potrebno razviti sustav po kojem bi svaka osnovna škola dobijala povratnu informaciju od srednjih škola o učenicima koji su se upisali. Na ovaj način bi se vršila kontrola podataka o osnovcima koji su upisani u srednje škole. Zbog trenutnog zakonodavstva i neobaveznog srednjoškolskog obrazovanja, jedino je moguće raditi na razmjeni informacija, ali ne i na uvjetovanju upisa djece u srednje škole.
- f) Osnovne škole trebaju razvijati programe motivacije učenika za upis u srednje škole. Ova motivacija može da se razvija u suradnji sa srednjim školama tako što bi se organizirali dani kojima bi učenici iz osnovnih škola odlazili u srednje škole i tamo imali prezentaciju u okviru koje bi dobili informaciju o zanimanju ili zanimanjima za koja se djeca educiraju u toj srednjoj školi, načinu, te cijeni školovanja.
- g) Politika upisa djece u osnovnu školu je odgovornost nadležnih ministarstava. Testovi i materijali koje primjenjuju psiholozi i pedagozi, trebali bi biti ujednačeni na razini entiteta/ županije/distrikta, međutim nisu. Uniformnost bi značila mogućnost praćenja djece u obrazovnom sustavu po raznim kriterijima, pa tako i kada je u pitanju napuštanje obrazovanja i njegova prevencija. U tom slučaju, osnovne škole bi trebale, prilikom upisa prvaka u školu, prikupljati sljedeće informacije o djetetu:
  - a. obitelj: struktura, funkcioniranje, socioekonomski status
  - b. dijete: kognitivna, socioemocionalna i motorička zrelost, zdravstveno stanje, interesovanja.

Na osnovu dobijenih informacija, stručna služba bi mogla registrirati djecu koja su pod rizikom od napuštanja obrazovanja zbog nekog od čimbenika koji su vezani bilo za obitelj ili za dijete osobno. Rano dobijanje ovih informacija znači i moguć preventivni rad i djelovanje, pa čak i uključivanje drugih institucija onda kada se procijeni da je njihov rad neophodan.

- h) Nastavni plan i program je dokument kojeg je vrlo teško mijenjati, jer njegovo prilagođavanje suvremenim kurikulumima zahtijeva visoke izdatke. Međutim, nastava, metode i tehnike rada koje se primjenjuju od strane nastavnika mogu biti značajno drugačije, te približnije interesovanjima djece. Na ovaj način bi i sama škola bila interesantnija učenicima.
  - i) Kako je jedan od uzroka napuštanja obrazovanja nedostatak materijalnih sredstava, škole bi se mogle pobrinuti o nabavci udžbenika za učenike iz socijalno ugroženih obitelji. Škole bi trebale naći načine za realizaciju nabavke potrebnih udžbenika, ali i realizaciju drugih akcija koje bi utjecale na rješavanje ovog problema, uključujući i akcije koje bi kod ostale djece razvijale empatiju i humanost, kao vrlo važne vrijednosti.
2. Preporuke za institucije, organizacije i ustanove na lokalnoj razini:
- a) Na razini svake lokalne zajednice potrebno je da općine, prije početka svake školske godine, sastave spiskove djece koja se trebaju upisati u prvi razred osnovne škole i isti pošalju školama sukladno upisnom području. Također, vrlo je važno da svaka od škola dostavi povratnu informaciju o svakom djetetu koje nije upisano, a prema mjestu prebivališta pripada toj osnovnoj školi. Općina bi trebala dobiti informaciju o tome je li i u koju školu to dijete upisano.

- b)** Intenzivirati suradnju škole i lokalne zajednice u smislu korištenja što je moguće više resursa iz lokalne zajednice tijekom nastavnog procesa. Na ovaj način se nastava čini zanimljivijom, konkretnijom, približava se iskustvu djece i oni školu doživljavaju na drugačiji način.
  - c)** Sačiniti programe kojima bi se pomagalo učenicima koji imaju poteškoće u učenju i ponašanju. Ovi programi se mogu provoditi kako u okviru škola, tako i u okviru dnevnih centara za djecu u riziku koji egzistiraju u okviru projekta „Kreiranje podržavajućeg okruženja za socijalnu inkluziju djece“.
  - d)** Potrebno je raditi na tome da se specijalizirane ustanove koje se trenutno bave odgojem i obrazovanjem djece s poteškoćama u razvoju transformiraju u centre za razvoj inkluzivnih praksi, u okviru kojih bi se s djecom s poteškoćama u razvoju radilo na usvajanju adaptivnih vještina/vještina svakodnevnog života, kao i na rehabilitaciji. Na ovaj način bi porastao broj djece uključene u redovno školovanje, tj. broj djece u inkluziji koja bi se odgajala i obrazovala u školi, a u ovim centrima dodatno radila na polju rehabilitacije i usvajanja životnih vještina. Transformacijom specijaliziranih institucija u centre za razvoj inkluzivnih praksi, lokalne zajednice bi dobile više ustanova u kojima bi se vršila i dijagnostika i intervencija, što također utječe na kvalitetnije obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju.
  - e)** Razviti multidisciplinarnu suradnju svih institucija, ustanova i organizacija koje brinu o djeci na razini lokalnih zajednica, kako bi dijete koje ima bilo kakav problem što prije bilo identificirano te mu pružena adekvatna pomoć. Pored pružanja pomoći djetetu, važno je da se ovim multidisciplinarnim pristupom omogući i pružanje pomoći cijeloj obitelji. Identifikaciju djece s poteškoćama u razvoju može vršiti škola, ali i dom zdravlja ili centar za mentalno zdravlje. Ono što je važno jeste da, čim se dijagnosticira poteškoća, informaciju dobiju sve ustanove čije usluge dijete koristi. Razmjena ovih informacija je vrlo bitna za rad s djetetom.
  - f)** Institucije i ustanove na razini lokalne zajednice bi trebale imati potpisan protokol o suradnji i razmjeni svih informacija koje su vezane za djecu i njihove obitelji, kako bi rad s djecom i njihovim obiteljima bio djelotvorniji. Također, važno je napomenuti da se radi o povjerljivim informacijama koje, kao takve, ne bi trebale biti dostupne javnosti.
- 3.** Preporuke za jačanje sustava na entitetskoj/županijskoj i državnoj razini:
- a)** Jačati obrazovne institucije stručnim kadrom iz sljedećih profesija: psiholog, defektolog, socijalni djelatnik, kao i pedagog, kako bi se povećanjem njihovog broja omogućio bolji i djelotvorniji rad s učenicima koji su u stanju potrebe, imajući u vidu da djeca koja napuštaju obrazovanje imaju mnogo specifičnih razloga za to i ukazuju na problem i prije nego što napuste obrazovanje. Da bi se osiguralo učinkovito i pravovremeno reagiranje, odgojno-obrazovne institucije trebaju raspolagati većim brojem stručnih suradnika.
  - b)** Raditi na promjenama koje su vezane za sustav obrazovanja, a koje se odnose na nastavne planove i programe koji ne prate kapacitete učenika ili nisu usklađeni s potrebama zajednice. To je prije svega planiranje predmeta u okviru kojih se uče podaci koji su učenicima dostupni na svakom koraku i nije ih neophodno pamtiti, ali i korištenje zastarjelih načina rada. Na ovaj način se izravno i neizravno radi na podizanju motivacije za učenje, ali i na zainteresiranosti za školu. Time bi se osiguralo da djeca percipiraju školu kao zanimljivo mjesto na kojem stječu nova znanja.

- c) Uspostaviti sustav praćenja djeteta od rođenja do napuštanja sustava obrazovanja. Sustav treba biti usmjeren na aktivnu komunikaciju između škola. Ova komunikacija bi trebala biti zasnovana na tome da nova škola, koja primi učenika, mora obavijestiti staru školu o tome da se njihov bivši učenik nakon ispisivanja, upisao u drugu školu. Također, aktivnim vođenjem evidencije o šestogodišnjacima efikasnije bi se pratila djeca koja uopće nisu upisana u osnovnu školu, odnosno čiji roditelji, iz bilo kog razloga, izbjegavaju sustav obrazovanja.
- d) Potrebno je uskladiti srednjoškolsko obrazovanje s potrebama tržišta, u smislu da je neophodno obratiti pozornost na srednje škole u pojedinim zajednicama i potrebe tih zajednica za zanimanjima koja se stječu završetkom datih srednjih škola.
- e) Razviti metodologiju za kontinuirano praćenje razvoja svakog djeteta u školi s jasno formuliranim kriterijima za svaki uzrast, te ovakve dokumente staviti u funkciju rane intervencije, kao i u svrhu informiranja drugih stručnjaka o svakom djetetu (npr. dosjei učenika koji se prenose s jedne razine obrazovanja na drugu).

LITERATURA

- Astone, N. M. i McLanahan, S. S. (1991.), Family structure, parental practices and high school completion. *American Sociological Review*, 56: 309-320
- Barušić, J., Babrović, T., Marković, N. (2010.), Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja, *Društvena istraživanja*, 108-109: 709-730.
- Battin-Pearson, S., Newcomb, M. D., Abbott, R. D., Hill, K. G., Catalano, R. F. i Hawkins, J. D. (2000.), Predictors of early high school dropout: A test of five theories. *Journal of Educational Psychology*, 92 (3): 568-582.
- Bridgeland, J. M., Dilulio, J. J. i Burke Morison, K. (2006.), *The silent epidemic: Perspectives of high school dropouts*. Washington, DC: Civic Enterprises.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D. i Neckerman, H. J. (1989.), Early school drop- out: Configurations and determinants. *Child Development*, 60: 1437-1452.
- Finn, J. D. (1993.), *School engagement and students at risk*. Washington, DC: National Center for Educational Statistics, U.S. Department of Education.
- Finn, J. D. (1989.), Withdrawing from school. *Review of Educational Research*, 59: 117-142.
- Garnier, H. E., Stein, J. A. i Jacobs, J. K. (1997.), The process of drop- ping out of high school: A 19-year perspective. *American Educational Research Journal*, 34: 395-419.
- Hunt, M. E., Meyers, J., Davies, G., Meyers, B., Rogers Grogg, K. i Neel, J. (2002.), A comprehensive needs assessment to facilitate prevention of school dropout and violence. *Psychology in the Schools*, 39 (4): 399-416.
- Janosz, M., Le Blanc, M., Boulerice, B. i Tremblay, R. E. (1997.), Disentangling the weight of school dropout predictors: A test on two longitudinal samples. *Journal of Youth and Adolescence*, 26 (6): 733-762.

- Janosz, M., Le Blanc, M., Boulerice, B. i Tremblay, R. E. (2000.), Predicting different types of school dropouts: A typological approach with two longitudinal samples. *Journal of Educational Psychology*, 92 (1): 171-190.
- Kronick, R. F. (1994.), The imperative of dealing with dropouts: Theory, practice and reform. *Education*, 114 (4): 530-534
- Maehr, M. L. i Midgley, C. (1996.), *Transforming school cultures*. Boulder, CO: Westview Press.
- O'Neill Dillon, C., Liem, J. H. i Gore, S. (2003.), Navigating disrupted transitions: Getting back on track after dropping out of high school. *American Journal of Orthopsychiatry*, 73 (4): 429-440.
- Rumberger, R. W. (1987.), High school dropouts: A review of issues and evidence. *Review of Educational Research*, 57: 101-121.
- Subotić, S., Knežević, I., Brković, S. (2016). Priručnik za kratku formu upitnika učeničkih stavova o (ličnoj slobodi u) školi – SOS-KF (NVO „Persona“ radni dokument br. 02-2016). Banjaluka, BiHPreuzeto s <http://personapsiho.com/wp-content/uploads/2016/06/SOS-KF.pdf>
- Suh, S., Suh, J. i Houston, I. (2007.), Predictors of categorical at-risk high school dropouts. *Journal of Counseling and Development*, 85: 196-203.
- Tidwell, R. (1988.), Dropouts speak out: Qualitative data on early school departures. *Adolescence*, 23: 939-954.
- Vallerand, R. J., Fortier, M. S. i Guay, F. (1997.), Self-determination and persistence in a real-life setting: toward a motivational model of high school dropout. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (5): 1161-1176.
- Viadero, D. (2001.), The dropout dilemma. *Education Week*, 20 (21): 26-29
- Zloković, J. Vrcelj, S. (2010), Rizična ponašanja djece i mladih, *Odgojne znanosti*, 12 (1): 197-213

Save the Children za sjeverozapadni Balkan

Ljubljanska 16, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel: +387 (33) 290 671; Fax: +387 (33) 290 675

info.nwbalkans@savethechildren.org

nwb.savethechildren.net

[savethechildrenNWB](https://www.facebook.com/savethechildrenNWB)

[savethechildrennwb](https://www.instagram.com/savethechildrennwb)

[SavethechildrenNWB](https://www.youtube.com/SavethechildrenNWB)

[scnwb](https://twitter.com/scnwb)